

Openbaar vervoer = openbaar gevaar?

Een studie naar de angst voor terrorisme onder de gebruikers van het openbaar vervoer in Rotterdam

Nancy van Holt

Examenummer 293348

Hanneke van Rooijen

Examenummer 289509

Jorinde Stam

Examenummer 288781

Erasmus Universiteit Rotterdam
Faculteit der Sociale Wetenschappen
Sociologie
Rotterdam, mei 2007

Openbaar vervoer = openbaar gevaar?

Een studie naar de angst voor terrorisme onder de gebruikers van het openbaar vervoer in Rotterdam

Nancy van Holt

Examenummer 293348

Hanneke van Rooijen

Examenummer 289509

Jorinde Stam

Examenummer 288781

Erasmus Universiteit Rotterdam
Faculteit der Sociale Wetenschappen
Sociologie
Rotterdam, mei 2007

Woord vooraf

Ter afsluiting van de bachelor Sociologie wordt een scriptie in groepsverband geschreven, dit ter voorbereiding op de masterscriptie.

Bij het zoeken naar een begeleider hebben wij de keuze gemaakt voor dhr. Van Kooten. Hij heeft ons tevens begeleid bij het Leeronderzoek I en II. Onze interesse voor het onderwerp is gewekt door de gebeurtenissen in de huidige maatschappij.

Vanaf deze plaats willen wij onze dank betuigen aan iedereen die zijn/haar medewerking heeft verleend ten behoeve van het mogelijk maken van deze scriptie.

Met plezier hebben wij aan deze scriptie gewerkt en zijn tevreden met het eindresultaat.

Inhoudsopgave	pagina
I. Inleiding, doel en opzet	5
1.1 Inleiding	5
1.2 Doel	6
- Maatschappelijke relevantie	
- Wetenschappelijke relevantie	
- Probleemstelling	
1.3 Opzet	7
- Methodologisch technische opzet	
- Leeswijzer	
II. Theoretisch kader	9
2.1 Terrorisme en angst	9
- Terrorisme	
- Angst	
2.2 Definitie kernbegrippen	10
2.3 Theoretisch kader	11
2.4 Veiligheid en angst	13
2.5 Verklaring keuze interviewvorm	14
III. Het onderzoeksveld	16
3.1 Verantwoording onderzoeksveld	16
3.2 Openbaar vervoer	16
3.3 Kwantitatieve achtergrondinformatie	16
IV. Presentatie van de analyse van onderzoeksgegevens	22
4.1 Interviewvragen in het licht van het theoretisch kader	22
4.2 Verantwoording respondenten	23
4.3 Analyse van de onderzoeksgegevens	23
V. Conclusie en aanbevelingen	47
5.1 Conclusies	47
5.2 Aanbevelingen	49
- noten	51
- literatuurlijst	52
- bijlagen	
Bijlage 1: Interviewvragen	54
Bijlage 2: Resultaten uit Leeronderzoek 2006	57
Bijlage 3: Belangrijkste tabellen SPSS analyse	59

I. Inleiding, doel en opzet

1.1 Inleiding

In de beginfase van het sociologisch werkstuk is het van belang om het onderwerp af te bakenen. Hier gaat een langdurige procedure van brainstormen en het bestuderen van literatuur aan vooraf. Maar hoe komt dan het onderwerp daadwerkelijk tot stand? Aan het begin van het derde bachelor jaar van de opleiding sociologie was bekend dat er een bachelorscriptie op komst was. Wij hebben dus al aan het begin van het jaar gebruik gemaakt van deze kennis en onze oren en ogen opengehouden voor relevante gebeurtenissen.

Zo konden wij natuurlijk niet ontkomen aan "9/11"; in 2006 was het op 11 september vijf jaar geleden dat de grote terroristische aanslag op het World Trade Centre in New York werd uitgevoerd. Hierdoor stierven duizenden mensen en werd er algemeen gesproken van terrorisme. Na deze aanslag volgden er meer; de metro aanslag in Madrid (11 maart 2004) en in Londen (7 juli 2005).

Deze ontwikkelingen van de afgelopen jaren in de maatschappij, leken ons een goed uitgangspunt om onze aandacht op te vestigen. Wij hebben onderzocht of deze gebeurtenissen nu nog steeds een stempel drukken op de dagelijkse activiteiten van de burgers.

Waar kan nu beter worden gekeken of er daadwerkelijk beperkingen ontstaan door deze terroristische acties dan in het openbaar vervoer? Dit is namelijk een uitgesproken doelwit van aanslagen en vormt daardoor - wat wij noemen - een risicogebied.

Met het onderwerp terrorisme in het achterhoofd en de plaats waar het onderzoek zich af moest gaan spelen (namelijk het openbaar vervoer) hebben we ons nauwkeuriger toegespitst op de informatie die wij wilden verzamelen. Zo kwamen wij tot het besluit om de specifieke angstgevoelens met betrekking tot terrorisme te onderzoeken; en wel specifiek gericht op het openbaar vervoer in Rotterdam.

De aanpak van ons onderzoek (van beginfase tot de afsluiting) en de analyse met de bijbehorende resultaten, zult u in deze scriptie behandeld gaan zien.

1.2 Doel

Maatschappelijke relevantie

De hiervoor genoemde voorbeelden van terroristische aanslagen (New York, Madrid, Londen) geven aan dat er de laatste jaren meer aanvallen zijn geweest tegen het Westerse leven en denken. Dit wordt door veel mensen gezien als terrorisme. Mede door het beeld dat de overheid hierover schept en wat de media brengen, worden er angstgevoelens gegenereerd.

Uit onze literatuurstudie blijkt ten eerste dat het van belang is ons te realiseren dat 11 september 2001 als een punt gezien kan worden waarna de angst voor terrorisme in onze westerse wereld sterk is toegenomen.

Ten tweede blijkt uit de literatuur (Box, 2002) dat de maatregelen gericht op terrorisme preventie steeds omvangrijker worden en in steeds grotere mate de inrichting en het beheer van veel openbare ruimtes beïnvloeden. Wij kunnen dan bijvoorbeeld denken aan cameratoezicht op metrostations.

Wat dit onderzoek maatschappelijk relevant maakt, is dat er door onze bevindingen wellicht aanbevelingen kunnen worden gedaan om duidelijk te maken welke delen van de bevolking bang zijn en welke juist niet, wat nu daadwerkelijk de bevolking bang maakt en of daar iets aan te doen is. Deze punten willen wij gaan bekijken bij onze respondenten in het Rotterdamse openbaar vervoer.

Met de eventuele aanbevelingen kan er gekeken worden hoe de angstgevoelens bij de bevolking kunnen afnemen. Dit is van belang om de bevolking op haar gemak te laten voelen.

Wetenschappelijke relevantie

Het begrip terrorisme bestaat al jaren. Toch is het de afgelopen jaren steeds bekender geworden onder de 'gewone' burgers (zie ook 1.1).

Deze verandering kan verklaard worden doordat terrorisme een andere vorm heeft aangenomen (Schinkel, 2006). Vroeger bestond er ook terrorisme. Alleen de middelen om een terroristische aanslag te plegen waren minder extreem dan nu. Als er vroeger een aanslag werd gepleegd was er een kans dat je deze overleefde. Er waren in verhouding ook meer aanslagen. Als er in deze tijd een aanslag wordt gepleegd kun je er zeker van zijn dat je het niet overleeft en dat zorgt ervoor dat terrorisme veel meer aandacht krijgt. Er is een 'nieuwe vorm van terrorisme' ontstaan.

Er zijn studies gedaan naar terrorisme en de invloed ervan. Maar de nieuwe vorm van terrorisme, en de angst die daarvoor is, ontbreekt naar onze mening nog in de literatuur. Dat is iets van de laatste tijd. Om deze reden is het wetenschappelijk relevant dat wij een studie naar de angst voor het huidige terrorisme gedaan hebben. Zo hebben we meer inzicht gekregen in de angst die er is onder de bevolking. Dat is belangrijk in een tijdperk als dit, waarin terrorisme een grote rol speelt.

Probleemstelling

Naar aanleiding van vorenstaande hebben wij de volgende probleemstelling geformuleerd.

“Bestaat er angst voor terrorisme onder de gebruikers van het openbaar vervoer in Rotterdam, en als die angst bestaat, hoe kan deze worden verklaard?”

Met behulp van het kwantitatieve RET bestand¹ hebben wij een representatieve respondentengroep geselecteerd. Vervolgens is er bij ons een beeld ontstaan op basis waarvan wij onze probleemstelling kunnen beantwoorden.

Als onderzoeksveld kiezen wij voor de Rotterdamse metro en tram. De laatste vanwege het feit dat wij beschikken over reizigersinformatie voor wat betreft de tram. Voor de metro kiezen wij vanwege het feit dat wij verwachten dat de angst daar relatief groot zal zijn. Dit is te verklaren uit eerdere terroristische aanslagen op de metro, onder andere in Londen en Madrid.

1.3 Opzet

Methodologische opzet

Wij zijn ons onderzoek gestart met een analyse van een kwantitatief databestand met informatie over tramreizigers in Rotterdam. Op basis hiervan hebben wij een representatieve respondentengroep geselecteerd, bij wie wij diepte-interviews hebben afgenomen (het kwalitatieve gedeelte). Ons onderzoek is hoofdzakelijk kwalitatief van aard met een klein kwantitatief onderdeel (vooronderzoek).

De belangrijkste te onderzoeken begrippen betroffen angst en terrorisme.

Ons doel is door middel van ons voor- en literatuuronderzoek en ongeveer dertig diepte-interviews verschillen in angst voor terrorisme onder verschillende categorieën reizigers te kunnen verklaren. Wij hebben gekozen voor diepte-interviews omdat wij op deze manier door middel van doorvragen ook dieper liggende gevoelens van en/of angsten over dit beladen onderwerp bloot kunnen leggen. Een gestructureerd interview zou in dit geval te onpersoonlijk en te beperkt zijn. Op deze manier verkrijgen wij een gevarieerde hoeveelheid onderzoeksmateriaal.

Met deze kwalitatieve onderzoeksgegevens zullen wij de probleemstelling kunnen beantwoorden.

¹ Naar aanleiding van onze bekendmaking van ons onderwerp, kwam dhr. Van Kooten met gegevens van een door hem gedaan onderzoek onder reizigers naar reisgedrag met het openbaar vervoer (zie de literatuur-lijst). Er is onder andere aandacht besteed aan het doel, het tijdstip en de frequentie van het reizen en met welke tramlijnen dit gebeurt door de reizigers. Dit RET-bestand hebben wij gebruikt voor ons onderzoek.

Leeswijzer

In het eerste hoofdstuk is de probleemstelling aan bod gekomen. Dit vormt dan ook het uitgangspunt van ons onderzoek.

Het tweede hoofdstuk zal in het teken staan van het theoretisch kader, waarbij onder andere de kernbegrippen zullen worden gedefinieerd.

In het derde hoofdstuk wordt het empirisch materiaal verantwoord. Welke variabelen kiezen wij voor het veldwerk en wat is de samenhang hiertussen? En waarom hebben wij voor het specifieke onderzoeksveld gekozen waar het onderzoek heeft plaatsgevonden?

De materiaalanalyse komt in het vierde hoofdstuk aan bod. De data uit het veldonderzoek moeten worden geanalyseerd waarbij we hebben gekeken naar de algemeenheden uit het onderzoek en naar de details die naar voren zijn gekomen.

Na het analyseren van onze gegevens, hebben wij uitspraken gedaan over ons onderzoek. Deze conclusies en de aanbevelingen die wij kunnen doen om het probleem (angst voor terreur) te kunnen verhelpen of verminderen, komen in het vijfde hoofdstuk aan de orde.

II. Theoretisch kader

Ons object van de studie is de angst voor terrorisme die mensen kunnen hebben wanneer zij met het openbaar vervoer reizen. Onze interesse voor dit onderwerp werd met name gewekt tijdens een college van Dhr. W. Schinkel. Het onderwerp van dit college was terrorisme en tijdens het college werd ingegaan op één van de doelstellingen die terroristen hebben: het inboezemen van angst bij de burgerbevolking. Wanneer terroristen een aanslag plegen, doelen zij onder de bevolking op het gevoel: 'ik had ook slachtoffer kunnen zijn van deze aanslag'. Treffende voorbeelden hiervan zijn de aanslagen op de metro in Madrid en Londen en de aanslag waarbij twee vliegtuigen het World Trade Center in New York binnenvlogen.

Terroristen 'gokken' bij het plegen van een aanslag op de overreactie van de getroffenen (Schinkel, 2006). Hiermee wordt bedoeld dat betrokken personen en/of instanties, zoals politici en ministeries (o.a. Ministerie van Justitie), zich in hun denken en handelen laten beïnvloeden door de gepleegde aanslag.

2.1 Terrorismen en angst

Terrorisme

11 september 2006 was een herdenkingsdag voor de mensen die bij deze eerste aanslag tegen het westen zijn omgekomen. In diezelfde periode waren wij ons dus aan het oriënteren voor een onderwerp waar deze scriptie over zou gaan. Wij kwamen door deze herdenking en het bekijken van literatuur uit op het onderwerp terrorisme.

Terrorisme is een term die je tegenwoordig veel hoort op het nieuws en leest in de kranten. Het is een waar begrip geworden in de hedendaagse samenleving. Dit komt dus voornamelijk door de aanslagen die er de laatste jaren in het westen zijn gepleegd, vooral de aanslag op het World Trade Centre in 2001 heeft het "circus" met betrekking tot het begrip terrorisme laten uitbreken. Sindsdien is Amerika een oorlog tegen Irak begonnen en daardoor hebben mensen een beeld ontwikkeld van wat terrorisme zou moeten zijn en wie die terroristische aanslagen zouden plegen. De overheid heeft dus een grote invloed in het afbakenen van het begrip terrorisme.

Wij vinden het belangrijk om te bekijken wat we onder terrorisme kunnen verstaan om het begrip te kunnen doorzien. Wij zullen dit aan de hand van een literatuurstudie duidelijk proberen te maken. Verder is het in onze interviews die wij hebben afgenomen bij onze respondenten van groot belang om te bekijken wat zij onder het begrip terrorisme verstaan. Bij een verschillend begrippenkader zullen wellicht andere onderzoeksresultaten te vinden zijn.

Naar aanleiding van ons onderwerp terrorisme, hebben wij de angst die hiervoor onder de mensen heerst bekeken. Het gaat om eventuele aanwezigheid van angst, de mate hiervan en op welke manier die te verklaren is.

Angst

Angst is net als terrorisme een begrip dat op verschillende manieren uit te leggen is. Het is daarom van belang om het begrip duidelijk af te bakenen door middel van een literatuurstudie. Daar komt weer bij, dat het subjectieve onderdeel van de respondenten ook bekeken moet worden en daar hebben wij dan ook aandacht aan besteed in onze interviews. Immers, iemand die vindt dat je pas angst hebt als je het alarmnummer al hebt gebeld, zal aangeven dat hij of zij bijna niet angstig is. Daartegenover zal een oudere dame die vindt dat ze last van angst heeft wanneer iemand haar iets te lang aankijkt op straat aangeven dat ze wat regelmatigiger een angstig gevoel heeft.

Wij hebben verder een onderscheid gemaakt tussen rationele en irrationele angst. Van belang is hierbij de vraag of er in Nederland de afgelopen jaren sprake is geweest van terrorisme, en de verschillende interpretaties die hiermee samenhangen.

Het is daarom dus van belang om het begrip goed in kaart te brengen en wij zullen dat dan ook uitvoerig doen via de literatuurstudie en via het ondervragen van respondenten.

Wij hebben naast het begrip angst ook gekeken naar het begrip veiligheid; of er dus werkelijk kan worden gesproken over een aanleiding tot angst. Ook hierin maken wij een onderscheid tussen de *feitelijke* veiligheid en de *ervaren* veiligheid door middel van de begrippen objectieve veiligheid en subjectieve veiligheid. Wij zullen dit onderscheid in het tweede hoofdstuk van deze scriptie behandelen.

2.2 Definitie kernbegrippen

Wij willen vervolgen met het definiëren van onze kernbegrippen: angst en terrorisme. De definitie van 'angst' luidt in onze opvatting als volgt:

“Gevoel van beklemming en vrees veroorzaakt door een (wezenlijk of vermeend) dreigend onheil of gevaar” (Van Dale).

In het geval van een vermeend dreigend onheil of gevaar spreken wij van irrationele angst. Er is in dit geval geen rationele aanleiding tot het ervaren van angstgevoelens. Irrationele angst kan bijvoorbeeld ontstaan door het kennis nemen van berichtgeving over mogelijke terroristische aanslagen op plaatsen waar men geen binding mee heeft. Het is dan mogelijk dat mensen angst gaan voelen voor een aanslag op de plek waar zij wonen. In het geval van een wezenlijk dreigend onheil of gevaar spreken wij van rationele angst. Dit is het geval wanneer men angst ervaart in een gebied dat als objectief onveilig

gezien kan worden. Deze samenhang wordt in hoofdstuk 3.3 schematisch weergegeven.

De definitie van 'terrorisme' die wij hanteren luidt als volgt:

"The term 'terrorism' means premeditated, politically motivated violence perpetrated against non-combatant targets by sub-national groups or clandestine agents, usually intended to influence an audience"
(Schinkel, 2006).

Naar onze mening geeft deze definitie een omvattender en completer beeld dan de definitie die wij in het Van Dale woordenboek vinden. Deze luidt:

"Het ontwrichten van een samenleving door daden van terreur, met een politiek oogmerk" (Van Dale).

Ter verduidelijking willen wij opmerken dat in de eerstgenoemde definitie met geweld een extreme vorm van geweld bedoeld wordt die gewelddnormen schokt. Het aspect dat met betrekking tot de zinsnede 'influence an audience' centraal staat in dit sociologisch werkstuk, is het doel angst te zaaien onder de bevolking.

Deze begrippen hebben geholpen bij het interpreteren van de uitspraken en meningen van de respondenten. Wij hebben ons gerealiseerd dat we ons niet blind moeten staren op deze definities, maar juist ruimte moeten laten voor interpretaties van respondenten. Dit hebben wij tijdens de interviews constant in ons achterhoofd gehouden. Een onvermijdelijk gevolg van het begrip angst is dat deze altijd subjectief is en daardoor altijd persoonlijk is. Wel hebben wij aan de hand van criteria van subjectieve en objectieve veiligheid uitspraken gedaan over het gehalte van rationele dan wel irrationele angst die door respondenten worden ervaren.

2.3 Theoretisch kader

Er bestaat met betrekking tot het object van studie een grote en diverse hoeveelheid literatuur. Wij hebben ons best gedaan hieruit relevante studies te selecteren. Deze relevante (delen van) studies willen wij in dit onderdeel van het werkstuk bespreken.

Allereerst maken wij uit de bestaande literatuur op dat, voor wat betreft de mate van angst voor terrorisme die burgers ervaren, het gevoerde politieke beleid van groot belang is. Dit wordt in de literatuur de zogenaamde 'politics of fear' genoemd (Prewitt e.a., 2004). Hiermee wordt bedoeld hoe de regering van een land omgaat met de dreiging en/of het plaatsvinden van terroristische aanslagen. De bestuurders van een land kunnen ervoor kiezen om strategisch in te spelen op de angstgevoelens die leven onder de bevolking. Een bekend voorbeeld hiervan is de suggestie dat de Amerikaanse president George W. Bush de angstgevoelens voor terrorisme 'gebruikt' om de oorlog in Irak en Afghanistan te legitimeren. Er bestaat eensgezindheid over het feit dat het

moeilijk in te schatten is wanneer een overheid manipulatief bezig is en daarbij komt vervolgens nog de vaak gekleurde berichtgeving van de media, die deze inschatting ook niet makkelijker maakt.

In hierboven genoemde literatuur, met als onderwerp 'the politics of fear' komen ook verschillende vormen van angst ter sprake, onder andere rationele angst en irrationele angst (Prewitt e.a., 2004). De auteurs pogen rationele angst van irrationele angst te onderscheiden. Het verschil hiertussen zit volgens hen in gegronde, rationele angst die voortkomt uit concrete bedreigingen en, daar tegenover, de irrationele angst die ontstaat door gemanipuleerde berichtgeving verspreid door machthebbers die politieke doeleinden hebben, zoals het behouden van hun macht.

In een tijdschriftartikel lezen wij het volgende:

"De regering heeft in de troonrede aangekondigd dat er op korte termijn maatregelen genomen zullen worden om onze democratische rechtsstaat en pluriforme samenleving te beschermen tegen het terrorisme.

Er zal een Nederlandse coördinator terrorisme bestrijding worden aangesteld, die deze maatregelen zal gaan uitvoeren en controleren" (Stolwijk, 2004).

Dit houdt in dat er maatregelen worden genomen om terrorisme te bestrijden.

Onze verwachting is dat angst voor terrorisme het grootst zal zijn in stedelijke gebieden. Een gevolg hiervan is dat er ook een grote mate van invloed is op het dagelijkse leven in de stad en haar omgeving. Wij baseren deze verwachting op het relatief grote aantal mogelijke doelwitten welke in deze omgeving aanwezig zijn. Daarbij valt te denken aan bijvoorbeeld metrostations.

Maatregelen die ter preventie van een terroristische aanslag dienen beperken zich niet enkel tot de potentiële doelwitten op zich, maar ook de inrichting en het beheer van openbare ruimtes (Melik & Van Weesep, 2006). Deze maatregelen worden steeds omvangrijker, in het bijzonder na de aanslag in de Verenigde Staten van 11 september 2001. De vraag die hierbij ontstaat is of al deze maatregelen daadwerkelijk leiden tot een afname van het gevoel van angst onder burgers. Hier is bijvoorbeeld sprake van in het geval van cameratoezicht op (metro)stations. Aanvankelijk hebben zij een preventieve werking, maar wanneer er bekendheid komt aan het feit dat in veel gevallen slechts tien procent van de tapes bekeken wordt is het mogelijk dat de preventieve waarde tenietgedaan wordt en zo geen bijdrage levert aan een vermindering van angstgevoelens.² Hoewel de bovengenoemde vraag zeer interessant en sociologisch relevant is, staat deze niet centraal in dit sociologisch werkstuk.

² Dhr. Van Kooten heeft in een eerder kennismakingsgesprek aangegeven dat dit de cijfers zijn van het bekijken van de videotapes bij het gebruik van cameratoezicht. Dit is in een eerder onderzoek van dhr. Van Kooten naar voren gekomen.

In de literatuur (Fokkema, 2006) is het gebruikelijk dat er een onderscheid gemaakt wordt tussen objectieve veiligheid en subjectieve veiligheid. Wanneer wij hierover spreken verstaan wij onder objectieve veiligheid het objectieve en dus meetbare bestaan van slachtofferschap. Onder subjectieve veiligheid verstaan wij het gevoel van angst om slachtoffer te worden van een criminele activiteit. Dit zijn in dit onderzoek geen kernbegrippen, maar kunnen naar onze mening als achtergrondkennis ondersteunend werken bij het verklaren van angstgevoelens voor terrorisme.

Tijdens ons studiejaar Bachelor-2 hebben wij tijdens het Leeronderzoek gewerkt aan een onderzoek naar gevoelens van veiligheid onder de bevolking en door welke factoren verschillen in veiligheidsgevoelens verklaard kunnen worden³. Wij hebben toen kunnen concluderen dat leeftijd, geslacht en woonplaats (ruraal of urbaan) belangrijke verklarende factoren waren. De vraag die wij ons tijdens dit onderzoek mede stellen is of ook hier een deel van de verklaring ligt in leeftijd en geslacht. Woonplaats is in dit onderzoek niet van toepassing omdat wij ons nu enkel richten op gebruikers van het openbaar vervoer in Rotterdam en geen vergelijking maken met de meer rurale gebieden. Het antwoord op deze vragen hebben wij inzichtelijk gemaakt door middel van het uitvoeren van diepte-interviews.

2.4 Veiligheid en angst

Tabel 1: Veiligheid en angst

		Objectief		
		veilig	JA	NEE
Subjectief	JA		Veilig > Geen angst	Schijnveilig > Irrationeel gebrek aan angst
	NEE		Schijnonveilig > Irrationele angst	Onveilig > Rationele angst

Deze tabel geeft een goed overzicht over het verschil tussen subjectieve en objectieve veiligheid.

Wat men als (on)veilig ervaart, wil nog niet zeggen dat het in werkelijkheid ook zo is. De vraag die iedereen bezighoudt is natuurlijk, waar het meeste waarde aan gehecht moet worden.

Objectief is wat er echt is, en subjectief is wat men ervaart. Bijvoorbeeld schijnveiligheid: er is objectieve onveiligheid, maar men ervaart het als veilig.

³ In het tweede collegejaar (2005 - 2006) hebben wij, samen met drie andere studenten, een kwantitatief onderzoek gedaan voor het vak Leeronderzoek I. Gegevens uit dit onderzoek hebben wij gebruikt in dit onderzoek. De resultaten staan kort geformuleerd in bijlage 2.

Een voorbeeld hiervan is de verplichting voor volwassenen om een identiteitsbewijs bij zich te hebben. Men kan dat als veilig ervaren maar het verandert niets aan de objectieve veiligheid.

Deze tabel geeft tevens ook een overzicht van rationele en irrationele angst. In beginsel geldt hier hetzelfde principe als bij objectieve en subjectieve veiligheid. Wanneer men angst ervaart, wil dat nog niet zeggen dat deze angst rationeel van aard is oftewel: angst op basis van gegronde redenen. Een voorbeeld van deze schijnangst is dat men zich angstig kan voelen voor Marokkaanse jongeren, terwijl die angst niet rationeel gegrond is.

Het omgekeerde is ook mogelijk: men ervaart geen angst, maar rationeel gesproken zou er wel aanleiding zijn om angstgevoelens te ervaren. Dit ontbreken van angstgevoelens drukken wij dus uit in gebrek aan rationele angst.

Vanzelfsprekend is er een verband tussen veiligheid en angstgevoelens. Wanneer men zich veilig voelt ervaart men geen angstgevoelens en wanneer men zich onveilig voelt ervaart men juist wel angstgevoelens. De vragen die gesteld zijn tijdens het interview zijn opgesteld met het doel om de verschillende vormen van angst in combinatie met het onderscheid tussen veiligheid en onveiligheid inzichtelijk te maken. Respondenten wordt eerst gevraagd naar hun eventuele angstgevoelens tijdens het reizen met het openbaar vervoer in Rotterdam in algemene zin, dat wil zeggen dat het hier ook angst voor bijvoorbeeld criminaliteit kan betreffen.

In een later deel van het interview worden de vragen specifiek gericht op de angst voor terrorisme, en de angst voor een terroristische aanslag die mensen ervaren hebben. Het door ons gekozen onderzoeksveld kenmerkten wij als relatief 'risicogebied' waar sprake is van objectieve onveiligheid ten aanzien van het onderwerp terrorisme. Dit wil zeggen dat wij wanneer respondenten angst ervaren voor een terroristische aanslag in Rotterdam wij dit als een vorm van rationele angst zagen.

2.5 Verklaring keuze interviewvorm

Wij hebben voor deze Bachelorscriptie gekozen om 'face tot face' diepte interviews te houden.

Toen we het aantal respondenten en de verhouding daarvan hadden uitgekozen (zie paragraaf 4.2.) hadden wij nog een laatste keuze te gaan. Gingen we voor een telefonisch interview of de zogenaamde 'face to face' interviews waarbij je de respondent persoonlijk aanspreekt.

Uiteraard zagen wij ook gelijk de voordelen van een telefonisch interview. Enerzijds is er het voordeel dat mensen niet onderweg zijn van A naar B en meer tijd hebben om je te woord te staan. Anderzijds is er het gemak dat je de respondent kunt vragen wanneer het hem het beste uitkomt. Zo kan de interviewer zich aanpassen aan het tijdsschema van de respondent.

Maar tegelijkertijd kwamen de vele voordelen van een 'face to face' diepte interview aan de orde. Je kunt de gezichten zien van de mensen die je

interviewt. Uiteindelijk bestaat toch een groot deel van alle communicatie uit non-verbale communicatie.

Bovendien heb je meer de kans om uit te leggen wat je precies wil en doet, zodat mensen misschien na een diepe zucht toch besluiten mee te doen. Bij een telefonisch interview zullen ze eerder de hoorn erop gooien.

Een ander punt wat ook meewoog in onze keuze was het goede weer. De dagen dat wij interviews hebben gehouden scheen de zon volop en de terrasjes waren vol. Het leek ons een goede oplossing om op een terrasje mensen te interviewen. Dan zouden ze vast wel even de tijd hebben om wat vragen te beantwoorden. Ook dit bleek uiteindelijk zo te zijn.

En omdat wij graag een goede scriptie neer willen zetten en dat ook met plezier doen, leek het ons veel gezelliger, leuker en professioneler om dat op de straat te doen. Dan krijg je het meest betrouwbare beeld.

Kortom de voordelen van een telefonisch interview wogen niet op tegen de voordelen van een 'face to face' interview.

III. Het onderzoeksveld

3.1 Verantwoording onderzoeksveld

Voor dit sociologisch werkstuk hebben wij als onderzoeksveld het openbaar vervoer in Rotterdam gekozen. De vervoersmiddelen waar wij ons op zullen richten zijn de metro, tram en bus. De trein laten wij buiten beschouwing, omdat wij ons richten op het reizen in de stad Rotterdam. Wij hebben ten bate van dit onderzoek de beschikking gekregen over reizigersinformatie voor wat betreft de tram. Voor de metro en bus kiezen wij vanwege het feit dat wij verwachten dat de angst daar relatief groot zal zijn. Dit is naar onze mening te verklaren vanuit eerdere terroristische aanslagen op de metro, onder andere in Londen en Madrid. Ook bussen zijn, bijvoorbeeld in Turkije, al herhaaldelijk doelwit geweest van terroristische aanslagen.

3.2 Openbaar vervoer

Om de angst voor terrorisme te kunnen meten, hebben we bepaald welke variabelen wij in ons onderzoek willen gebruiken. Wij hebben er voor gekozen de reizigers van het openbaar vervoer onder de loep te nemen. Dit om achter hun angstgevoelens ten opzichte van terrorisme te komen.

Mensen die van het openbaar vervoer gebruik maken, zijn een goede indicatie voor het meten van angstgevoelens vanwege de oordelen die heersen over deze zogenaamde "risicogebieden". Er is dus door eerdere aanslagen zichtbaar geworden dat de metro een gemakkelijk doelwit is om veel slachtoffers te creëren (in Londen en Madrid). Daarnaast is het openbaar vervoer een anonieme plek waarbij snel en gemakkelijk een aanslag kan worden gepleegd. Met dit beeld in het achterhoofd wordt het openbaar vervoer als risicogebied voor terroristische aanslagen beschouwd.

Wij vinden het interessant om te kijken of de reizigers dat zelf ook ervaren. Dit heeft bijvoorbeeld te maken met de frequentie van het reizen. Dit hebben wij dan ook betrokken als variabele in ons onderzoek. Het openbaar vervoer biedt dus voldoende perspectief om de angstgevoelens voor terrorisme te bekijken.

3.3 Kwantitatieve achtergrondinformatie

Wij hebben besloten om een kwantitatief RET-onderzoek bij te voegen. Dit hebben wij gebruikt om onze respondentengroep samen te kunnen stellen.

Je kunt niet zomaar diepte interviews gaan houden. Zeker niet omdat er zoveel mogelijke respondenten zijn, dat je bijna geen selectie kan maken. Als oplossing hebben wij daarvoor een reeds bestaand kwantitatief onderzoek gebruikt.

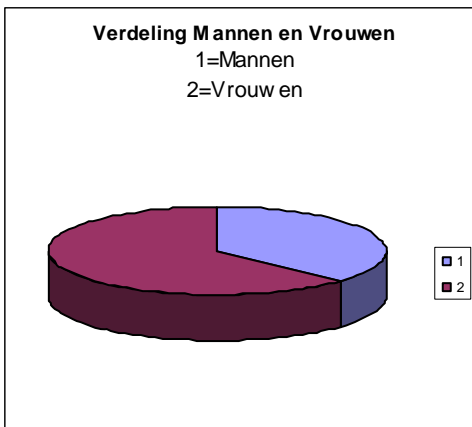
Door de vragen die hierin waren gesteld (onder mensen die gebruik maken van het openbaar vervoer en dan in het bijzonder de tram) hebben wij een representatieve groep respondenten kunnen samenstellen.

De vragen die gesteld zijn aan de respondenten waren onder andere waarom ze met het openbaar vervoer reizen, wanneer ze vooral reizen, met welke lijnen van de tram ze reizen en hoe vaak ze gebruik maken van het openbaar vervoer. Om een goede selectie te kunnen maken voor de diepte-interviews is het nodig van te voren te weten uit welke respondenten de doelgroep bestaat.

Als bijvoorbeeld blijkt uit de voorstudie dat er bijna geen ouderen in de avondspits rijden, is het dus niet relevant om uit de groep van de avondspits een oudere te interviewen.

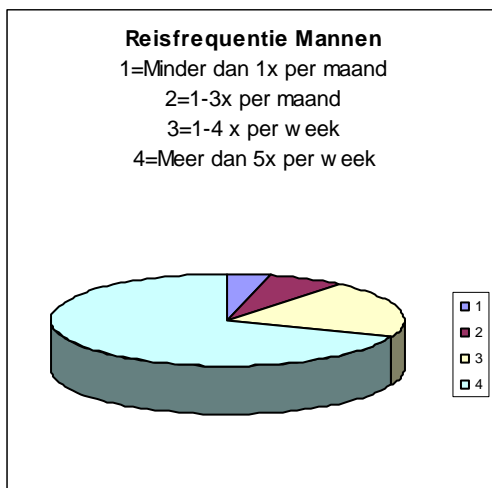
Door middel van SPSS hebben wij tabellen kunnen genereren. Uiteindelijk konden we aflezen welke respondenten geselecteerd dienden te worden voor ons onderzoek.

Een paar tabellen vielen zodanig op dat wij ze hebben omgevormd in diagrammen. De tabellen zijn te vinden in de bijlage (bijlage 3).

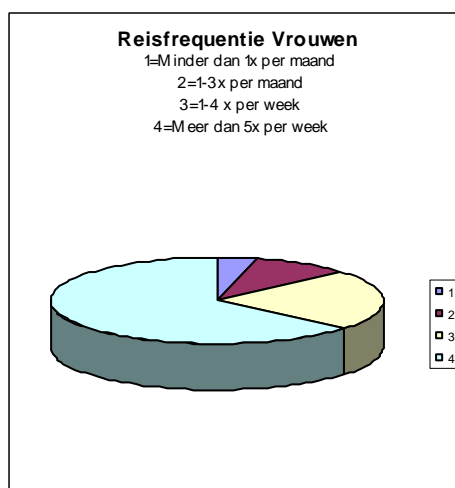

Figuur 1: Verdeling aantal mannen en vrouwen van totaal aantal reizigers.

Vrouwen maken meer gebruik van het openbaar vervoer dan mannen (vrouwen bijna tweederde van het totaal en mannen een derde van het totaal).

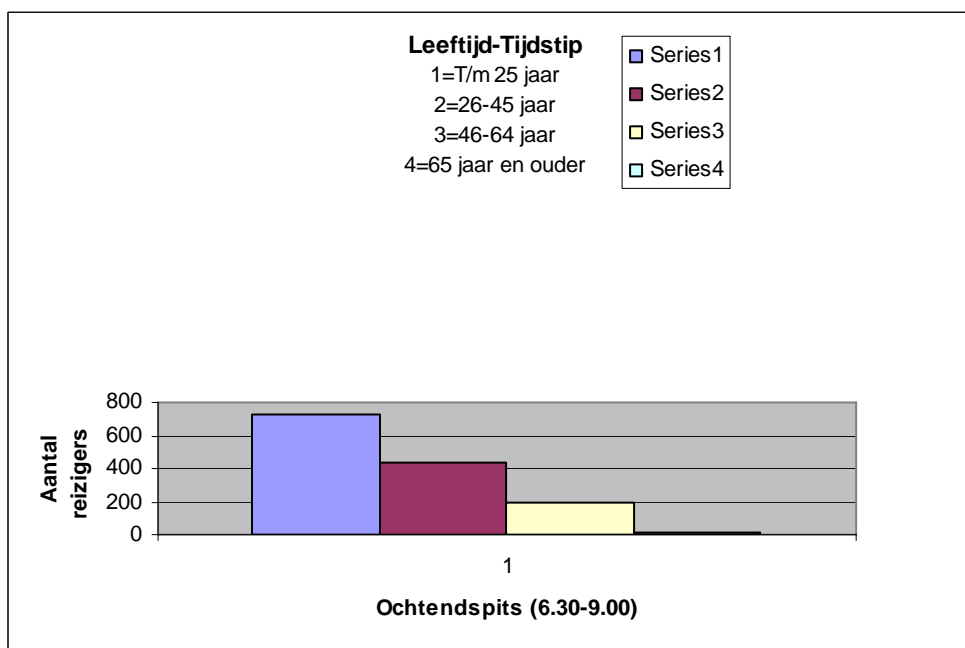

Figuur 2: Reisfrequentie mannen.

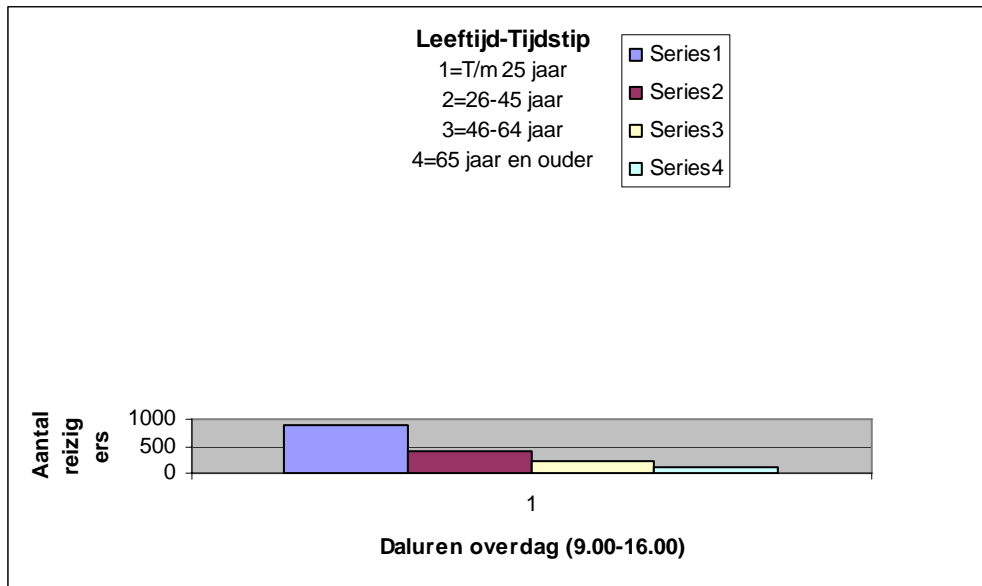
Figuur 3: Reisfrequentie vrouwen.

Uit bovenstaande diagrammen blijkt dat er procentueel weinig tot geen verschil zit in de reisfrequentie van mannen en vrouwen.

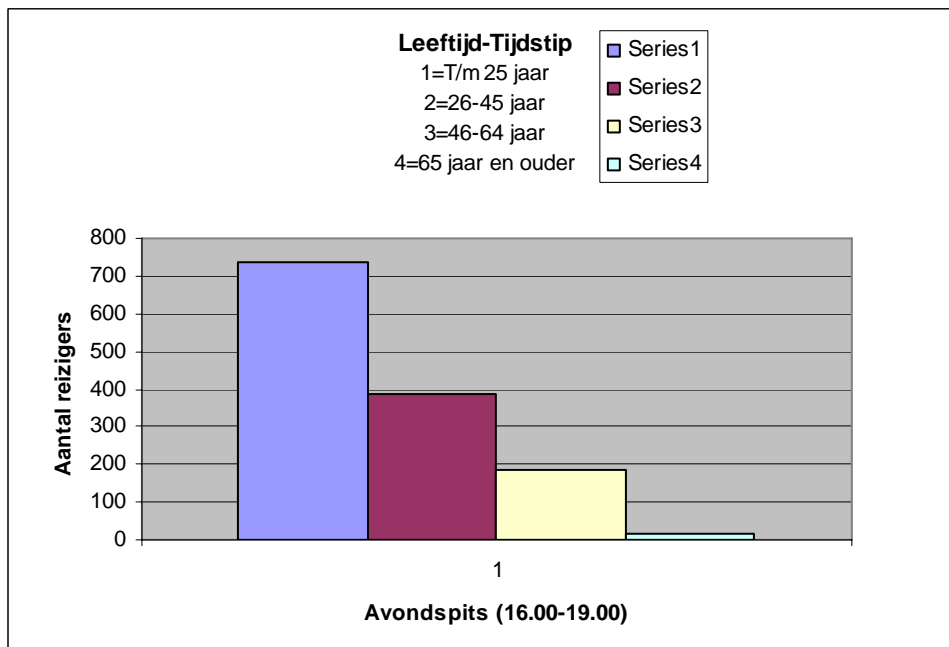
Figuur 4: Reisgedrag in de ochtendspits gespecificeerd naar leeftijd.

Dit figuur laat zien dat in de ochtendspits de leeftijdscategorie 'tot en met 25 jaar' en '26 jaar tot en met 45 jaar' oververtegenwoordigd zijn.

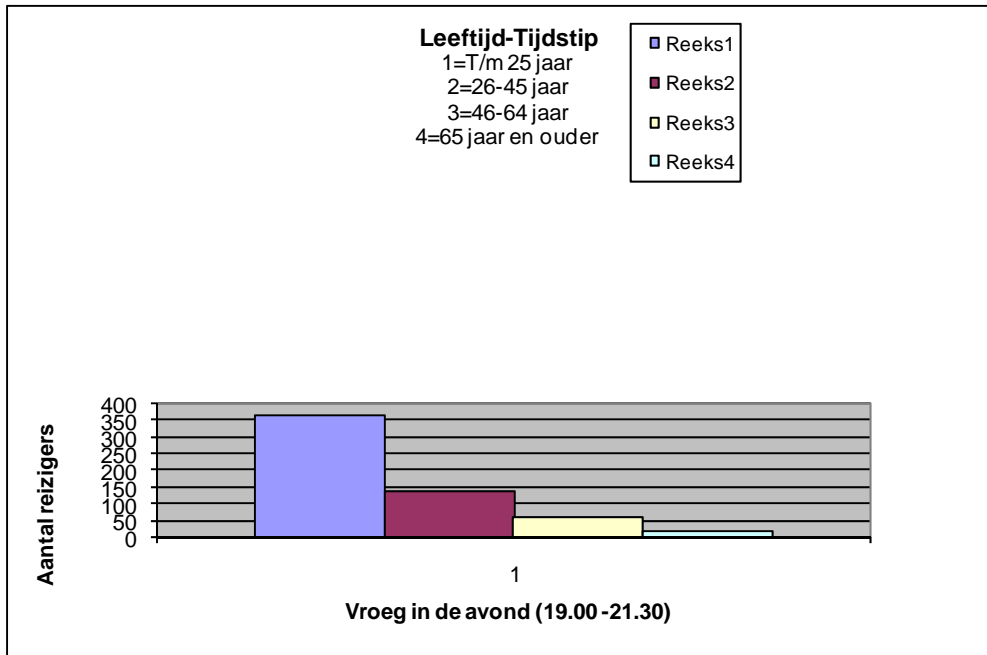
Figuur 5: Reisgedrag in de daluren gespecificeerd naar leeftijd.

Dit figuur laat zien dat in de daluren de leeftijdscategorie 'tot en met 25 jaar' oververtegenwoordigd is.

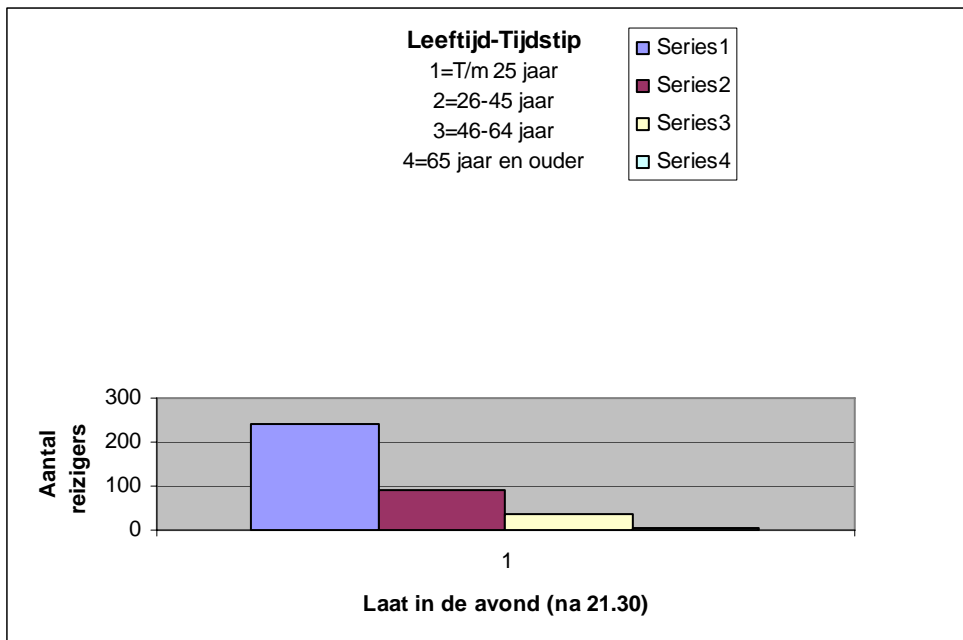
Figuur 6: Reisgedrag in de avondspits gespecificeerd naar leeftijd.

Uit dit figuur blijkt dat in de avondspits wederom de categorieën 'tot en met 25 jaar' en '26 tot en met 45 jaar' het meest reizen.

Figuur 7: Reisgedrag vroeg in de avond gespecificeerd naar leeftijd.

Uit dit figuur blijkt dat de categorie 'tot en met 25 jaar' het meest gebruik maakt van reizen in de vroege avond.

Figuur 8: Reisgedrag laat in de avond gespecificeerd naar leeftijd.

Dit figuur maakt duidelijk dat de jongeren wederom oververtegenwoordigd zijn.

Verder hebben wij in het kwantitatieve deel nog een stuk uit Leeronderzoek 2006 gebruikt (de volledige Homals analyse is terug te vinden in de bijlagen). Hier ging het om welke groepen zich het veiligst voelden. Uit dit Homals onderzoek is toen gebleken dat er twee opvallende clusters waren.

- Dat was een groep van vrouwen in de leeftijdscategorie van 42-57, wonend in de Randstad met een gemiddeld opleidingsniveau en een centraal stemgedrag die zich over het algemeen onveilig voelen én
- Een groep mannen in de leeftijdscategorie van 32-41, wonend in de landelijke gebieden met een laag opleidingsniveau en een rechts stemgedrag die zich over het algemeen het veiligst voelen.

Met bovenstaand materiaal, dus de Homals analyse en diagrammen, hebben wij de uiteindelijke respondentengroep geselecteerd.

IV Presentatie van de analyse van onderzoeksgegevens

4.1 Interviewvragen in het licht van het theoretisch kader

In dit onderdeel van de scriptie lichten wij kort toe hoe we tot de vragen gekomen zijn die tijdens de interviews gesteld worden. Allereerst hebben wij enkele persoonskenmerken gevraagd, zoals leeftijd en nationaliteit. Daarop volgden enkele vragen om inzicht te verkrijgen in het reisgedrag van de betreffende respondent, zoals de frequentie waarmee de respondent reist en met welk vervoersmiddel.

Daarna volgden de vragen die kwalitatief van aard zijn. In het eerste deel hebben wij de respondenten gevraagd naar hun angstgevoelens in behoorlijk algemene zin, en de mogelijke invloed van de media en gebeurtenissen waarmee respondenten in het verleden geconfronteerd zijn. Wij hebben ons hierbij nog niet meteen gericht op de angst voor terrorisme die mensen kunnen ervaren tijdens het reizen met het openbaar vervoer. Dit komt in het laatste gedeelte van dit onderdeel aan bod.

Wanneer bijna de helft van de vragen beantwoord waren, vroegen wij de respondenten naar hoe zij terrorisme zouden willen omschrijven. Vervolgens werden enkele vragen gesteld om inzicht te verkrijgen in hoe het met de angst voor terrorisme tijdens het reizen met het openbaar vervoer is gesteld.

Voorafgaand aan het laatste deel van het interview gaven wij de definitie van terrorisme zoals die omschreven staat in de scriptie. Hierop volgden vragen over met name de rol van de overheid en/of politici in het omgaan met de dreiging van terrorisme. Met name dit deel is in grote mate ontleend aan het theoretisch kader, waaruit onder andere bleek dat hoe de overheid omgaat met de dreiging van terrorisme en hoe zij zou handelen na een eventuele aanslag, van groot belang is hoe de burgerbevolking van een land naar het verschijnsel terrorisme zal kijken.

Wat wij eveneens in dit onderdeel zichtbaar hebben gemaakt is hoe burgers aankijken tegen extra maatregelen om de kans op een terroristische aanslag zo klein mogelijk te maken. Hier wordt de discrepantie besproken tussen enerzijds het beschermen van de pluriforme, democratische rechtsstaat door middel van strengere en/of nieuwe maatregelen, en anderzijds het niet mogen schenden van democratische grondrechten van de burger. Dit is eveneens aan de orde gekomen in het theoretisch kader.

Ook belangrijk, hier en eigenlijk in het hele interview, is de vraag in hoeverre we van subjectieve veiligheid dan wel objectieve veiligheid kunnen spreken. Er tekenden zich hier interessante verschillen af tussen respondenten.

4.2 Verantwoording respondententen

De grootte van de respondentengroep.

Wij zijn uitgegaan van een respondentengroep van dertig mensen. Dit gaf voor ons een representatief beeld van wat men vindt over de veiligheid in het openbaar vervoer in Rotterdam.

Het aantal is tot stand gekomen nadat wij hadden besloten dat wij een diepte-interview wilden houden met de respondent. Bij zo'n diepte-interview zijn er, anders dan bij een gestructureerd interview met alleen vragen in het kader van ja en nee antwoorden waarbij er vaak tientallen respondenten nodig zijn om een goede interpretatie te krijgen, minder respondenten nodig om een betrouwbaar beeld te krijgen van het te onderzoeken onderwerp.

Deze groep van dertig respondenten moet uit de populatie worden samengesteld. Om een goede samenstelling te maken, hebben wij het voorwerk, wat wij hebben gedaan naar aanleiding van de RET-gegevens, gebruikt. Verder hebben wij hiervoor de Homals-analyse uit het Leeronderzoek uit het tweede Bachelor Sociologie jaar gebruikt.

De samenstelling van de respondentengroep.

Op basis van een analyse van de tabellen - gepresenteerd in paragraaf 3.4. - hebben we de samenstelling van de respondentengroep kunnen bepalen. We hebben een opdeling gemaakt die is gebaseerd op geslacht, leeftijd en reisfrequentie. Uit tabel 2 blijkt dat ruim een derde van de ondervraagden man is en bijna tweederde vrouw. Onder andere dit aspect hebben wij in onze samenstelling naar voren laten komen. Zo hebben wij van de dertig respondenten in totaal dertien mannen en zeventien vrouwen geïnterviewd.

4.3 Analyse van de onderzoeksgegevens

In de analyse wordt verwezen naar de vragen waar het betreffende stuk over gaat. Deze genummerde vragen staan vermeld in ons interview, deze hebben wij als bijlage 1 toegevoegd.

De ervaren veiligheid in het openbaar vervoer (deel 2; vragen 8 t/m 12)

Bij de oudere vrouwen wordt er afkeurend gereageerd op de veiligheid van het openbaar vervoer. Er wordt veel onveiligheid ervaren. Opmerkelijk is dat vooral het metrovervoer hierin sterk als onveilig wordt verklaard.

De oudere mannen zijn wat milder gestemd, zoals een 78-jarige man die aangeeft dat de camera's hem een veilig gevoel geven.

Zoals deze meneer al aangeeft in het interview, tellen persoonlijke ervaringen zwaar mee. Ook ervaringen van anderen kunnen een rol spelen in de ervaren veiligheid bij ouderen.

“Op het perron en in de metro is het volgens mij onveilig. Dat heb ik wel eens gehoord. Mijn kleindochter heeft wel eens een vechtpartij meegemaakt, zo zie je maar... Deze onveilige gevoelens worden verder ook door ervaringen van anderen gevormd. Ik woon in een serviceflat en daar hoor je veel over tasjesdieven in het openbaar vervoer. Zulke verhalen maken mij dan extra angstig”.

De media spelen voor het vormen van gevoelens over het openbaar vervoer een grote rol bij ouderen. Reacties zoals ‘veel negatief nieuws in de media maakt je bang’, zijn veelvoorkomend. Sommigen geven aan dat deze beelden zich niet altijd uiten in een onveilig gevoel, maar toch is de invloed van de media ook bij hen merkbaar omdat ze inzien wat de impact van de media kan zijn.

Bij volwassenen is een duidelijk onderscheid waar te nemen. Bij volwassen vrouwen wordt de ervaren veiligheid wat minder goed beoordeeld. Weer komt naar voren dat vooral de metro als onveilig wordt ervaren; onveiliger t.o.v. andere vervoersmiddelen. De metro wordt door volwassen vrouwen beoordeeld als ‘op hete kolen zitten’. De meeste vrouwen noemen de onveiligheid van de metro en dat is opmerkelijk te noemen.

Bij de volwassen mannen wordt er anders gedacht over de ervaren veiligheid, namelijk dat deze in het algemeen prima is te noemen. Zij spreken van voldoende toezicht waardoor zij zich veilig voelen.

De volwassen vrouwen geven aan dat ervaringen van zichzelf en van anderen een rol spelen bij de ervaren veiligheid in het openbaar vervoer:

“Door ervaringen van iemand anders ben ik mij wel een stuk onveiliger gaan voelen in het openbaar vervoer. Zo is iemand uit mijn woonplaats Westmaas op Zuidplein vermoord, ze liet 2 kinderen achter. Zo’n 17 jaar geleden was dat, maar ik zal het nooit vergeten”

“Toen ik 18 jaar geleden zwanger was durfde ik nog alles. Alleen zat ik toen een keer in de metro, toen er die dag ervoor een zwangere vrouw was vermoord op Zuidplein, en kwam er een donkere man binnen die zijn nagels ging schoonmaken met een enorm mes. Sindsdien vind ik het doodeng. Daarnaast was er vroeger geen junk in de metro te vinden om 7 uur ‘s ochtends. Door ervaringen van nu ben ik ook bang”.

Ook de media worden door volwassen vrouwen gezien als factoren die het gevoel van veiligheid beïnvloeden, zeker bij een al aanwezig onveilig gevoel kan dit door de media worden versterkt omdat er alleen aan vervelende situaties in het openbaar vervoer aandacht wordt besteed.

Het gevoel van onveiligheid bij volwassen vrouwen wordt vooral ervaren in de vervoersmiddelen zelf, zoals in de metro. De vrouwen gaven aan dat zij zich opgesloten voelen en geen kant op kunnen bij gevaar. De onveiligheid die zij

voelen op de perrons, kunnen zij vaak zelf oplossen door bij een camera of een noodpraatpaal te gaan staan, zoals een 48-jarige vrouw aangaf.

De invloeden die een rol kunnen spelen bij het ervaren veiligheidsgevoel, worden bij de volwassen mannen veelal bepaald door persoonlijke ervaringen (niet echt door die van anderen) omdat ze zelf geen slechte ervaringen hebben gehad.

Verder is de media-invloed bij de mannen nihil maar geven zij wel - net als de oudere mannen - aan dat zij de impact ervan bij anderen niet onderschatten.

De jongere vrouwen voelen zich over het algemeen veilig in het openbaar vervoer. Dit komt vooral door persoonlijke ervaringen, die goed zijn vanwege het feit dat de meesten nog niets ernstigs hebben meegemaakt.

De rol van de media zien de jongere vrouwen wel in, maar voornamelijk bij anderen en niet bij zichzelf:

“Ik denk wel dat veel mensen hun gedachtegang laten bepalen door de media. Veel kranten koppen met gevaarlijke dingen en terrorisme. Dat kan natuurlijk het beeld wat men over veiligheidsgevoelens heeft wel beïnvloeden. Ik zelf wordt niet echt beïnvloed”.

Jongere mannen ervaren dezelfde veiligheid in het openbaar vervoer als de jongere vrouwen.

Net als bij de jongere vrouwen wordt deze beeldvorming vooral aan eigen persoonlijke ervaringen toegeschreven, en weinig aan de ervaringen van anderen:

“In mijn omgeving zijn wel eens dingen gebeurd, zoals mensen die in elkaar zijn geslagen. Maar zelf heb ik nooit iets meegemaakt. En blijkbaar heeft die negatieve ervaring in mijn omgeving geen invloed gehad op hoe ik me voel”.

Verder wordt ook hier bij de jongere mannen duidelijk dat zij de media als grote onruststokers zien bij mensen die zich al wat onveilig voelen:

“De media overdrijven in hun berichtgeving over bepaalde gebeurtenissen die te maken hebben met geweld en/of onrust”

❖ Uit het bovenstaande is kort gezegd het volgende te concluderen:

Ouderen

Ouderen vrouwen voelen zich onveilig, mannen wat minder. Vooral metrovervoer wordt onveilig bevonden.

Ervaringen van hen zelf en van anderen spelen hierin een rol. Ook de media heeft hier grote invloed op.

Volwassenen

Vrouwen voelen zich een stuk onveiligere dan mannen, weer wordt de metro als onveilig verklaard.

Ervaringen van zichzelf en van anderen beïnvloeden de vrouwen sterk. Ook weer door de media. Bij mannen komen hun gevoelens van (on)veiligheid vooral door eigen ervaringen tot stand. Verder laten de mannen zich ook niet veel door de media beïnvloeden in hun gevoelens van veiligheid.

Jongeren

Mannen en vrouwen ervaren hetzelfde: ze voelen zich veilig, die mening komt vooral tot stand door eigen ervaringen (ze hebben nooit iets ergs meegemaakt) en de media-invloed erkennen ze wel maar beïnvloedt hun eigen gevoelens niet.

Het definiëren van terrorisme en de daarop gebaseerde angstgevoelens (vragen 13, 14, 20 & 27)

Dit stuk van de analyse zal verband houden met de verschillende definities van terrorisme en de daarop gebaseerde angstgevoelens.

Net als in alle andere analyses zal een onderscheid worden gemaakt tussen ouderen, volwassenen en jongeren. We beginnen met de ouderen.

Het eerste wat in het oog springt, is de opvallende eigen definities die mensen geven als je ze vraagt hoe ze terrorisme zelf zouden omschrijven. Veel oudere mensen omschrijven het precies zoals ze het voelen zonder echt te kijken naar wat terrorisme is. Verder geven veel ouderen aan het eigenlijk niet echt precies te weten. Een omschrijving van terrorisme wordt in deze categorie vaak gegeven als iets niet concreets. Zo antwoorden sommigen met een term als 'mannetjes met baarden' en 'moslims'. Ook blijven veel definities eenvoudig. 'mensen die hun zin willen doordrijven' en 'vernietiging van de maatschappij'.

Kortom, veel van de ouderen onder ons spreken echt vanuit hun gevoel.

Gebaseerd op deze eigen definitie hebben we ze gevraagd of ze dan wel eens angst hebben gekend in Nederland voor terrorisme of wellicht is het er wel eens geweest.

Van deze vijf ondervraagden ouderen zei slechts één persoon 'ja'. Deze vrouw voelde zeer veel angst voor terrorisme. Bovendien vond ze dat ze zelf weleens terrorisme had meegemaakt. Een gijzeling in het openbaar vervoer heeft bij deze vrouw erg veel angst teweeg gebracht. Aangezien zij deze gijzeling als terrorisme ziet, is die angst daarvoor erg gegroeid.

De overige vier zeiden nog nooit angst voor een aanslag te hebben gevoeld of iets van een aanslag te hebben meegemaakt. Waaronder een enkeling twijfelt over het feit of er wel eens iets van een terroristische aanslag is geweest. De

respondenten die nooit angst voelen voor terrorisme hebben naar hun eigen mening ook nog nooit terrorisme meegemaakt.

De twijfel die ontstaat bij de vraag of er wel eens terrorisme is geweest in Nederland, komt vooral doordat mensen niet weten of iets geweld is of terrorisme. In eerste instantie zeggen veel respondenten van niet, maar na lang denken vinden velen de branden in moslimscholen of de moord op Van Gogh en Fortuyn toch terrorisme.

“Nee, ik denk van niet. Moslimscholen uitbranden? Ik weet het niet. Het kan er wel bij horen, maar naar mijn gevoel zeg ik toch dat het geen terrorisme is.”

De antwoorden geven ook aan dat er ouderen zijn die zich er niet al te veel mee bezig houden. Terrorisme is iets voor een ‘buitenlands’ land en niet voor Nederland. Vaak is het een ver-van-mijn-bed show.

Nadat wij de definitie hebben voorgelegd zoals deze oorspronkelijk van kracht is wijzigen de meningen niet heel sterk. Er is slechts één respondent die zijn mening aanpast van een ‘nee’ naar een twijfelend ‘ja, dan zou het wel kunnen’. Veel mensen weten gewoonweg niet wat ze tot terrorisme moeten rekenen.

“Terrorisme kan in Nederland ook zijn voorgekomen de afgelopen jaren, maar ik weet niet zo goed wat hier onder moet vallen. Ik houd het ook allemaal niet meer bij wat er gebeurt, er is zoveel ellende. Maar het kan best zo zijn.”

En ook hier speelt weer die twijfel op van het niet exact kunnen benoemen van terrorisme. Zelfs als de definitie wordt gegeven is het niet helemaal duidelijk wat nu wel of niet bij terrorisme hoort.

Ook is er een respondent die de moord op Van Gogh en Fortuyn niet tot terrorisme wil rekenen. Maar ook daar valt over te twisten blijkt later in deze analyse.

Op de vraag of ze angst hebben gekend na de aanslagen in Spanje en Engeland zijn de antwoorden opvallend te noemen als je kijkt naar geslacht. Hier antwoordden alle vrouwen met een ‘ja’, de mannen allemaal met een ‘nee’.

De mannen geven hier ook vaak antwoorden voor de vrouwen. Antwoorden in de trant van ‘ja, maar mijn vrouw wel’ komen vaak voor. Blijkbaar voelen de vrouwen zich volgens de mannen angstiger dan dat ze zichzelf voelen.

De mensen die met een ‘ja’ antwoordden benadrukken meestal wel dat het maar even is geweest. Dat soort angst ebt na verloop van tijd weg. Je denkt er niet meer aan en gaat weer verder met de orde van de dag.

De algemene conclusie van dit stukje over ouderen is dat er over het algemeen meer ‘nee’ dan ‘ja’ wordt geantwoord op de vraag of er angst voor terrorisme

is. Opvallend is dat vrouwen meer angst ervaren dan mannen; vijf keer t.o.v. één keer bij de mannen.

Het heeft geen invloed of iemand vaak of weinig van het openbaar vervoer gebruik maakt.

Van alle vragen die met 'nee' zijn beantwoord reist de helft wel vaak met het openbaar vervoer en de andere helft niet vaak. Tot zover kun je dus niet zeggen dat frequentie invloed heeft op de angstgevoelens of de mening of je wel eens terrorisme hebt meegemaakt.

Bij de volwassenen zijn iets meer serieuze mogelijkheden voor de definitie overdacht. Deze antwoorden bevatten vaker de kernwoorden als geloof, overtuiging, politiek en gewelddadig.

“Mensen die uit persoonlijk ongenoegen en/of een ongezonde manier van idealisme (extremisme) agressief gedrag vertonen en moedwillig de samenleving ontwrichten.”

De vraag of ze op basis van hun eigen definitie weleens angst voor terrorisme hebben of weleens terrorisme hebben meegemaakt wordt opvallend vaak met een 'nee' beantwoord. Van de vijftien ondervraagden antwoorden er twee met een 'ja'. Wanneer men met 'ja' antwoordt, nemen ze vaak de treinkaping in Den Haag als voorbeeld. Ook noemen deze respondenten de moorden op Van Gogh en Fortuyn terrorisme. En dat terwijl de overgrote meerderheid deze laatste twee gebeurtenissen niet als terrorisme ziet. Ook is dat tegenstrijdig met wat bij de ouderen groep wordt gezegd. Daar worden Fortuyn en van Gogh geen enkele keer als terrorisme gerekend en bij de deze groep een enkele keer.

Overigens blijft ook dit vaag. Antwoorden als 'ik weet het niet zeker' en 'het zou kunnen' zie je vaak. Men heeft geen duidelijk beeld of iets wel of geen terrorisme is.

Tussen mannen en vrouwen zit ook hier veel verschil. Drie van de vier bevestigende antwoorden worden gegeven door een vrouw.

Nadat wij de definitie hebben gegeven zoals die "echt" is, komt er een stuk vaker 'ja' als antwoord. Nu is het hele verhaal omgekeerd. Er blijven nu zelfs nog maar drie keer 'nee' over. Waarbij ook twijfel is over de situatie van de moorden op Fortuyn en van Gogh. Ook hier is weer de vraag of het politiek gericht was of dat het individuele actie was. Dit brengt de respondenten aan het twijfelen.

Als we dan aan de laatste vraag toekomen is het opvallend dat er weer meer 'nee' wordt geantwoord. Al is het aantal keer dat mensen wel angst kennen toegenomen naar vijf personen. En de meeste mensen die hier 'ja' antwoorden benadrukken wel dat het maar voor heel even was. De angst na de aanslagen is erg snel weggeëbd.

Opvallend aan de volwassenen groep is dus dat ze in principe vaker niet bang zijn en geen angst voelen dan wel. Met daarop één uitzondering. En dat is wanneer ze de echte definitie horen. Waarschijnlijk zijn ze daar nogal van onder de indruk en ineens zien ze overal mogelijkheden voor een terroristische aanslag. In vergelijking met de oudere groep respondenten, zijn ze vaker bang en zijn ze eerder van mening terrorisme te hebben gekend of terrorisme gaan meemaken.

Ook geven vrouwen hier vaker een 'ja' als antwoord. Ze voelen vaker angst in het openbaar vervoer. Tot nu toe komt dit overeen met de oudere groep.

Verder is er geen enkel verschil met mensen die vaak reizen of niet reizen. Onder de mensen die geen angst voor terrorisme voelen of niet van mening zijn dat er wel eens terrorisme is geweest zitten evenveel respondenten die vaak gebruik maken van het openbaar vervoer als respondenten die nooit gebruik maken van het openbaar vervoer.

In de categorie jongeren worden veel verschillende definities van terrorisme gegeven. Zowel mensen die het heel algemeen vanuit hun gevoel omschrijven als mensen die het omschrijven met een officiële ondertoon komen voor. Er worden hele serieuze antwoorden gegeven, waar duidelijk over nagedacht is. Ook antwoorden die helemaal op het gevoel worden uitgesproken komen voor. Je zou kunnen zeggen dat de antwoorden van de jongeren groep een mengeling is van de ouderen en de volwassenen groep.

Op de vraag of ze wel eens angst hebben gekend voor terrorisme of dat ze wel eens terrorisme hebben gekend in Nederland, wordt ook hier weer vaak 'nee' geantwoord. Slechts één vrouw die zegt dat ze wel eens angst heeft gekend.

"Ja, op zich wel. Maar de angst is niet zo groot dat ik niet meer durf te reizen. Het is alleen dat je constant op je hoede bent voor wat er kan komen. Een gewaarschuwd mens telt voor twee."

De overige respondenten zeggen allemaal geen angst te kennen voor terrorisme of denken ook niet dat er terrorisme is geweest, hier zitten vooral alle mannen tussen. De redenen die worden genoemd variëren van 'ik ben nog maar kort in Nederland' tot 'ik heb nog nooit wat meegemaakt'.

Sommige respondenten zijn niet bang omdat ze gewoonweg geen angst voelen, maar er zijn ook respondenten die niet bang zijn omdat ze er niet aan toe willen geven. 'Als je dat eenmaal doet ben je verloren', zeggen ze. Dan wordt je belemmerd in je dagelijkse dingen en word je ongelukkig. 'Als je tijd moet komen komt deze toch wel', is de mening van de meeste respondenten.

Als we de "echte" definitie vertellen, veranderen de meningen van respondenten hier niet schrikbarend (wat wel het geval was bij de volwassenen). In plaats van dat één respondent vindt dat er terrorisme is geweest, zijn het er nu drie. De ondervraagden denken ineens alle twee, nadat

ze bij vraag 14 'nee' hebben geantwoord, aan de moorden op Fortuyn en Van Gogh. Ze zijn beiden van mening dat dit zeker wel terrorisme is geweest. Nederland heeft dus ook terrorisme gekend. Daar hadden ze eerst niet bij stilgestaan.

De mensen die nog steeds 'nee' antwoorden op deze vraag, geven de volgende redenen. Sommige weten het gewoon niet zo snel te herinneren. Anderen vinden echt niet dat het terrorisme is geweest en kunnen dat ook beargumenteren. Bijvoorbeeld omdat het niet politiek gericht was, of geen hele grote groepen heeft getroffen.

De meesten willen ook wel benadrukken dat ook al heeft Nederland geen terrorisme gekend, het buitenland heeft dat zeker wel.

"Nee, niet in Nederland dat ik weet. Uiteraard wel in het buitenland. En bij nader inzien had het ook net zo goed Nederland kunnen zijn denk ik. Maar wij hebben zoiets nog niet meegemaakt."

Op de laatste vraag wordt wel weer wat vaker met een 'ja' geantwoord. Wel benadrukken ze allemaal dat het maar voor heel even was. Na een week vergeet je de aanslagen in het buitenland en ga je verder met je leven. Opvallend is dat deze mening in alle drie de groepen worden gedeeld. Angst ebt snel weg als het niet heel snel daarna weer gebeurt.

Een enkeling is nog steeds heel alert na de aanslagen in het buitenland. Deze blijft alert omdat het snel weer kan gebeuren.

Conclusie van bovenstaand stukje is als volgt: de jongeren zijn in principe niet bang dat er een terroristische aanslag komt of zijn ook niet van mening dat die er vaak zijn geweest. Het grote merendeel van de vragen wordt met een duidelijke 'nee' beantwoord.

Ook hier is een indeling te maken in geslacht. Vrouwen zeggen net iets vaker dat ze wel angst ervaren dan mannen. Mannen voelen zich vaker veilig in het openbaar vervoer. Ook al is dit verschil heel klein in deze respondentengroep.

Voor wat betreft de frequentie is hier een iets ander beeld te schetsen. De mensen die hier ontkennend hebben geantwoord en dus niet bang zijn voor een terroristische aanslag of die niet van mening zijn dat er wel eens een aanslag is geweest, reizen opvallend vaak met het openbaar vervoer. Van de negentien keer dat wij als antwoord hebben gekregen dat men niet bang is, reizen er zeventien respondenten vaak met het openbaar vervoer.

❖ Uit het bovenstaande is kort gezegd het volgende te concluderen:
De uiteindelijke conclusie die we zouden kunnen trekken uit deze gehele analyse van vraag 13, 14, 20 en 27 is:

- Alleen bij de jongerengroep heeft de frequentie van het reizen invloed. Hier reizen de mensen die niet bang zijn veel met het openbaar vervoer. In de andere groepen gaat deze vergelijking niet op.
- Volwassenen ervaren in vergelijking met de andere groepen het meeste angst. Dit is opvallend omdat deze afwijkende antwoorden vooral plaatsvinden na het zien van de definitie zoals die door ons wordt gegeven. Na deze vraag wordt het verschil echt gemaakt.
- Mannen geven vaker een 'nee' als antwoord dan een vrouw. Een vrouw is eerder geneigd om te zeggen dat ze angst ervaren dan een man. Dit gaat op voor alle drie de groepen.

Het ervaren van angstgevoelens voor een terroristische aanslag tijdens het reizen met het openbaar vervoer in Rotterdam en als eventueel gevolg hiervan beïnvloeding van het reisgedrag (vraag 18 en 26; deel 3)

Om inzicht te verkrijgen in wat mensen nou onder de, voor velen, abstracte term terrorisme verstaan hebben wij respondenten gevraagd hun definitie of omschrijving van terrorisme te geven. De antwoorden op deze vraag waren, zoals verwacht, uiteenlopend. Voor een analyse hiervan verwijzen wij naar bovenstaande pagina's (analyse van het definiëren van terrorisme en de daarop gebaseerde angstgevoelens (vragen 13, 14, 20 & 27)).

In eerste instantie geeft de overgrote meerderheid aan geen angst te ervaren voor een terroristisch aanslag tijdens het reizen met het openbaar vervoer in Rotterdam. Wel is bijna iedereen zich bewust van een risico op een aanslag, maar velen wensen deze angst niet echt toe te laten en hun reisgedrag er ook niet door te laten beïnvloeden. Naarmate het interview vordert geven, vooral in het laatste deel, steeds meer respondenten aan toch wel eens angst te ervaren. Een verklaring hiervoor kan zijn dat in dat deel door wordt gevraagd over mogelijke consequenties van Nederlands beleid en van invloeden die uit kunnen gaan van media en politiek. Hierdoor gaat men in deze fase dieper nadenken over wat de precieze mogelijke risico's zijn, wat hiertegen gedaan kan worden en wat er daadwerkelijk op dit moment gebeurt. Slechts enkelen geven in het beginstadium van het interview aan in welke mate en op welke manier zij angst ervaren voor een terroristische aanslag tijdens het reizen met het openbaar vervoer in Rotterdam. Een 77-jarige vrouw geeft het volgende aan wanneer zij gevraagd wordt naar op welke manier zij angst ervaart (al is het hier lastig in te schatten of de respondente enkel over angst voor terrorisme praat of over angst meer in het algemeen):

“Ik ervaar die angst als een belemmering op met het openbaar vervoer te gaan. Nou ben ik wel wat bang uitgevallen, maar toch.”

Bij deze mevrouw resulteert het ervaren van angst dus in het mijden van het openbaar vervoer. Zelfs nu zij geen gebruik maakt van het openbaar vervoer geeft zij aan nog steeds angst te voelen.

Bij een 19-jarige respondente, die het afgelopen jaar zes maanden in Londen heeft gewoond, heeft het ervaren van angst voor een aanslag als gevolg dat zij bij grote drukte soms op de volgende metro wacht. Zij geeft wel aan dat zij dit steeds minder doet omdat de angst, door het niet recentelijk voorgekomen zijn van een aanslag, weer wat is weggeëbd. In de periode dat angstgevoelens bij haar het meest frequent voorkwamen, heeft zij enkele weken het traject met de metro dat onder de Erasmusbrug doorgaat gemeden. Dit vanwege het feit dat deze respondente gelezen had dat hier een aanslag gepland zou worden.

Op de vraag of het ervaren van angst het reisgedrag van de respondenten beïnvloedt antwoordt de overgrote meerderheid ontkennend. In feite zijn het de zojuist hierboven besproken respondenten waarbij wel sprake is van een beïnvloeding van reisgedrag. Bij de overige respondenten zijn uitspraken als ‘nee, ik laat mijn reisgedrag niet beïnvloeden want dan kom ik nergens meer’ en ‘nee, want dan geef je je als het ware over’ veelgehoord. Ook is er een deel dat aangeeft soms wel angst te ervaren maar zichzelf als het ware dwingt hier geen gevolgen van uit te laten gaan en gewoon het ‘normale’ reisgedrag aan te houden. Dit is te verklaren vanuit het feit dat mensen zich in het algemeen willen en zullen verzetten tot het toelaten van gedragsverandering(en) gebaseerd op angstgevoelens.

In het laatste deel van het interview stellen wij de vraag of er bepaalde tijdstippen/lijnen/stations/trajecten zijn die de respondenten liever mijden vanwege de verwachting dat de kans op een aanslag daar groter zal zijn of vanwege het feit dat zij daar een groter gevoel van angst ervaren. Ook deze vraag beantwoordt het merendeel van de respondenten ontkennend.

Er bestaat in het geheel een behoorlijke eensgezindheid over het feit dat het reizen in de spits en het reizen met de metro de grootste risicofactoren zijn om betrokken te raken bij een aanslag. De spits vanwege het grote aantal mensen op een kleine oppervlakte, en de metro vanwege het ondergrondse aspect en het als het waren ‘opgesloten zitten’. Zoals een respondente opmerkt ‘je kunt geen kant op als er wat gebeurt’. Dit is ook de reden waarom enkele respondenten aangeven dat, wanneer zij met de metro reizen, een lijn of traject kiezen dat zoveel mogelijk afstand bovengronds aflegt. Door enkele respondenten wordt station Zuidplein, vooral ‘s avonds als risicogebied en onveilig betiteld. Dit geldt ook voor het Centraal Station in zowel Amsterdam als Rotterdam.

De metro wordt vanwege nog een andere factor als verhoogd risicogebied aangewezen, namelijk het al eerder voorgekomen zijn van aanslagen op de metro. Het bekendste en meest genoemde voorbeeld is in dit geval de aanslag in Londen in 2005.

Deze analyse komt grotendeels overeen met wat wij hypothetisch eerder in deze scriptie en in ons theoretisch kader geschetst hebben, waar wij aangaven dat de metro als grootste risicogebied beschouwd kan worden en ook zo ervaren wordt onder de bevolking.

❖ Uit het bovenstaande is kort gezegd het volgende te concluderen:
Er zijn hier geen noemenswaardige verschillen aan te geven tussen leeftijdsgroepen. Wel merken wij op dat vrouwen in het algemeen iets sneller geneigd zijn bepaalde trajecten of stations te mijden dan mannen. Mannen zijn ook iets meer dan vrouwen geneigd te zeggen dat het niet mogelijk is om jezelf te behoeden voor een aanslag en dat het in principe overal kan gebeuren. Relatief ervaren vrouwen, blijkens de interviews, in het algemeen iets meer angst dan mannen en dit kan zich dan vertalen in aanpassing van het reisgedrag. Deze observatie - vrouwen ervaren meer angstgevoelens dan mannen - strookt eveneens met onze hypothese. Deze hypothese is onder andere gebaseerd op onze bevindingen van vorig jaar tijdens Leeronderzoek II.

De alertheid van de reizigers (vraag 19)

Onder de oudere mensen zijn weinig mensen alert op zogenaamde verdachte situaties zoals onbeheerde bagage.

Een 77-jarige mevrouw gaf ook aan dat zij niet alerts is; deze reactie is opmerkelijk te noemen, aangezien de oudere vrouw wel heeft aangegeven bang te zijn voor terrorisme en zich onveilig voelt in het openbaar vervoer. Er zijn meer van deze tegenstellingen waar te nemen bij ouderen.

Daarnaast reageren ouderen die wel oplettend zijn op onbeheerde bagage, dit te doen vanuit een ander oogpunt dan in de hoek van het denken aan terrorisme:

“Ik ben wel alert op deze spullen, maar dat doe ik niet vanuit het terrorisme-aspect. Ik ben zelf erg oplettend op mijn eigen spullen, maar goed, we worden een dagje ouder en dan kun je wel eens iets vergeten uit de bus mee te nemen. Ik zou het dan ook fijn vinden als iemand mij nog waarschuwt voor ik de bus uit ben als ik iets vergeten ben”.

Bij de volwassen vrouwen is geen uitgesproken samenhang tussen frequentie van het reizen en hun alertheid waar te nemen. Zowel vrouwen die vaak reizen als vrouwen die niet vaak reizen zeggen oplettend te zijn; zo zijn ook de niet-oplettende vrouwen terug te vinden in deze verschillende groepen. Zo was er een vrouw die veel reist die aangaf dat zij erg alert is.

Daarentegen worden er ook reactie gegeven zoals een 44-jarige vrouw, die ook veel reist maar minder alert is. Zij gaf aan dat ze totaal niet alert is omdat zij er niet mee bezig is.

Deze reactie is wellicht te concluderen uit het feit dat onder andere deze vrouw niet bang zegt te zijn voor terrorisme en zich veilig voelt in het openbaar vervoer.

Een alerte vrouw uit de categorie van niet veel reizen met het openbaar vervoer die erg oplettend is, is een 48-jarige vrouw, die erg angstig is. Zij gaf aan dat deze alertheid mede een gevolg is van het feit dat zij zo angstig is.

“Ik zit met mijn rug tegen de muur en observeer alles wat er om mij heen gebeurt in de metro. Mij ontgaat niets; van personen tot aan bagage, ik zie alles”.

Uit het gesprek met een 41-jarige vrouw kwam een ander beeld naar voren. Deze vrouw is tevens onder te verdelen in de categorie van weinig reizen, maar ziet weinig van wat er om haar heen gebeurt. Zij kent haar - door haarzelf geformuleerde - laksheid toe aan het feit dat zij totaal geen angst kent.

Er zijn dus weinig trends te ontdekken in de reacties van de ondervraagden vrouwen. De meerderheid van de categorie die veel reizen zegt niet alert te zijn, terwijl de meerderheid van de categorie die niet veel reist wel alert (denkt te) zijn. Wellicht moeten wij hier dus rekening houden met een wenselijk antwoord van de categorie die niet veel reist, omdat zij denken dat zij wel oplettend zijn op de (weinig) momenten dat zij reizen. We moeten rekening houden met het feit dat deze groep in de werkelijkheid anders handelt dan zij van te voren denken te doen. Bij de andere vrouwen (en ook bij de rest van de respondenten) moet dat natuurlijk ook, maar daar mag worden aangenomen dat door de hoeveelheid die deze groep reist, er een duidelijker en concreter beeld wordt gevormd over het werkelijke gedrag van deze reizigers.

Wel is er een trend te zien bij de variabelen angst en alertheid. Er is terug te zien dat de vrouwen die zich al veilig voelen, minder alert zijn. Dit staat tegenover de vrouwen die al angstig zijn in combinatie met het heel alert zijn, zoals de 41-jarige vrouw.

Bij de mannen zien we dat van de zes volwassen mannen die zijn ondervraagd, er twee antwoordden dat zij niet echt alert zijn. Zij gaven beiden aan dat zij een verlaten rugtas zien als vergeten en niet labelen als verdacht.

Deze mannen voelen zich, net als de andere volwassen mannelijke respondenten, niet onveilig en hebben geen angst. Hier is dus, anders dan bij de vrouwen, geen ontdekking te doen waardoor deze twee mannen aangeven dat zij wat minder alert zijn. Ze reizen beiden met een andere frequentie, en dus zit er geen tendens in de variabelen 'frequentie' en 'alertheid' of 'angst' en 'alertheid'.

Als we kijken naar de jongeren, zien we bij de jongere vrouwen reacties die bijna allemaal op hetzelfde neerkomen, namelijk dat zij erg alert zijn en in actie zouden komen als zij iets verdacht zouden zien.

Ook bij de jongere vrouw die minder frequent reist is deze reactie terug te vinden:

“Ik heb laatste wel een onbeheerde tas gezien. Ik was daarbij niet gelijk bang, maar heb de tas toch netjes even gemeld bij het RET personeel. Verder was ik er niet echt van onder de indruk. Maar het had wel gekund, dus daarom meld ik het altijd en ik ben voor mezelf blij dat ik dat heb gedaan”

Onder de jongere mannen zijn de reacties wat laauwer van aard; er is wel enigszins alertheid te ontdekken, maar er worden geen handelingen aan gekoppeld, zo ook niet door deze 22-jarige en 21-jarige mannen:

“Nee, helemaal niet. Als ik een rugzak zou zien liggen zou ik misschien wel denken dat het een aanslag zou kunnen zijn. Maar ben er niet zo erg van overtuigd dat ik alarm zou slaan. Dus eigenlijk ben ik er niet heel erg mee bezig”

“Ik weet niet of ik alert ben. Waarschijnlijk dan dus niet, anders had ik het wel bewust geweten. Ik heb ook eigenlijk nooit iets zien staan; dat kan omdat ik niet alert ben, of omdat ik het wel ben maar er nog nooit iets is blijven staan. Maar ik denk dat het door mijn tekort aan alertheid komt”

Hieruit kunnen we dus concluderen dat de jongere vrouwen over het algemeen wat angstiger zijn over en meer alert op onbeheerde bagage, terwijl de mannen wat minder alert zijn en met deze informatie geen actie zouden ondernemen, waardoor de alertheid voor onbeheerde bagage van de jongere mannen toch op nihil moet worden gezet.

❖ Uit het bovenstaande is kort gezegd het volgende te concluderen:

Ouderen

Oudere vrouwen en mannen letten niet op onbeheerde bagage vanuit een terrorismeaspect. Zij doen dit wel uit een sociaal oogpunt; namelijk op elkaars spullen letten zodat men het niet kan vergeten. Zij geven aan het fijn te vinden als anderen dat ook bij hen zouden doen.

Volwassenen

Vrouwen die veel reizen zijn niet alert en vrouwen die niet veel reizen (denken) wel alert te zijn. Over het algemeen zijn de mannen wel alert op verdachte situaties.

Jongeren

De vrouwen zijn erg alert en scherp, ook degenen die niet veel reizen. Mannen zijn wat minder alert en geven aan minder snel in actie te komen bij een verdachte situatie.

De mening van burgers over het handelen van de overheid met betrekking tot terrorisme (vraag 23 en 24)

In het interview zijn de respondenten gevraagd of zij denken dat de Nederlandse deelname aan de oorlog in Irak (die deelname is inmiddels beëindigd) en de hulp bij de wederopbouw in Afghanistan zouden kunnen leiden tot een grotere kans op een terroristische aanslag in Nederland. Tevens werden de respondenten gevraagd hoe tevreden zij zijn met de manier waarop de Nederlandse overheid omgaat met de dreiging van terrorisme.

De verschillende meningen en antwoorden van de respondenten zullen hier vervolgens geanalyseerd worden.

Voorafgaand aan deze analyse konden wij, na het afnemen van de interviews, al voorzichtig vaststellen dat een groot deel van de respondenten van mening is dat de Nederlandse aanwezigheid in Irak en Afghanistan tot een grotere kans op een terroristische aanslag in Nederland leidt. Tegelijkertijd is een groot deel vervolgens tevreden over de manier waarop de Nederlandse overheid omgaat met de dreiging van terrorisme. Hoe onder andere deze schijnbare tegenstelling is te verklaren zullen wij in het nu volgende stuk inzichtelijk maken.

Ten eerste zal de vraag met betrekking tot de Nederlandse aanwezigheid in Irak en Afghanistan aan de orde komen. Een respondente van 67-jarige leeftijd spreekt over bemoeienis (iedereen zou zich met zichzelf moeten bemoeien) en het creëren van vijanden. Tegelijkertijd is zij van mening dat het niet mogelijk is voor een land om alleen met zichzelf bezig te zijn. In dit verband spreekt zij over elkaar helpen en betitelt zij Europa als een geheel. Wanneer wij de bij ouderen (60 jaar en ouder) afgenomen interviews nader bestuderen, valt ons op dat het grootste deel van deze mensen de vraag of de Nederlandse aanwezigheid in Irak en Afghanistan tot een grotere kans op een terroristische aanslag in Nederland leidt, deze vraag ontkennend beantwoordt. Zij spreken veelal in termen als 'het kan overal gebeuren', 'onze hulp heeft verder geen gevolgen' en 'gekken zijn er toch wel'. Een afwijkende mening komt van een 60-jarige meneer:

"Ja, met name de oorlog in Irak. Extremisten zien die oorlog als een strijd tegen de islam. Dit leidt tot een groter risico op een aanslag in Nederland. Met betrekking tot Afghanistan is hier in mindere mate sprake van omdat de Taliban naar mijn mening van een kleiner risico vormt dan extremisten in Irak. De Taliban is meer regionaal actief."

Onder jongere mensen (volwassenen en jongeren) wordt deze vraag in het algemeen veel frequenter bevestigend beantwoord. Hierbij wordt de (inmiddels beëindigde) aanwezigheid in Irak, zoals hierboven al in een citaat aangegeven, vaker als problematisch en gevaarlijk gezien dan de aanwezigheid in Afghanistan.

Er tekent zich een redelijke eensgezindheid af dat Nederland, door deze aanwezigheid, zichzelf een vijand maakt van de betrokken landen Irak en Afghanistan en als bondgenoot van de Verenigde Staten gezien wordt. Een andere veelgehoorde mening is dat de betrokken landen een nog haatdragender houding krijgen ten opzichte van het 'rijke westen' met, in hun ogen, afwijkend gedachtegoed dan voorheen. In de ogen van een 21-jarige meneer zijn wij een land dat de Verenigde Staten helpt en die worden als 'het grote kwaad' gezien.

Vooraf een 54-jarige vrouw heeft hier een erg uitgesproken mening over:

"De oorlog/inmenging doet afbreuk aan het respect voor andere culturen. Daardoor roep je woede op bij de mensen die onderdrukt worden of die uit hun eigen regime (cultureel en religieus) gehaald worden. Hun 'way of life' wordt geweld aangedaan. Dit is extra bezwaarlijk gezien vanuit de luxe positie die de westerse maatschappij heeft. De tegenstellingen tussen arm en rijk worden vergroot. Er is een machtsaspect aanwezig, vanwege het verschil in welvaart. Ingevallen landen voelen zich niet gerespecteerd/serieus genomen en dit roept onmacht, vervolgens woede en als reactie hierop terrorisme op."

Twee vrouwen van middelbare leeftijd maken een onderscheid tussen enkel bondgenoot van de Verenigde Staten en Groot-Brittannië zijn en daadwerkelijk meedoen aan het voeren van oorlog. Zij zijn van mening dat in dit geval het daadwerkelijk troepen uitzenden naar betrokken gebieden en dus actief oorlog voeren tot een groter risico leidt dan enkel bondgenoot zijn.

Een andere vrouw van 48-jarige leeftijd heeft een opvallende kijk, die zij niet met veel anderen deelt. Zij beantwoordt de vraag eveneens bevestigend:

"Grote groepen trekken toch terrorisme aan, zoals bij een voetbalwedstrijd en doordat het leger daar zit, kunnen zij hier niet ingrijpen."

Vervolgens zijn er nog enkele jongeren van mening dat de Nederlandse aanwezigheid in Irak en Afghanistan geen effect heeft op het risico van een terroristische aanslag in Nederland. Zij zijn van mening dat dreigementen herhaaldelijk zijn geuit, maar dat deze dreigementen niet in werkelijke daden omgezet zullen worden. Als dit wel zo was had er naar hun mening al een aanslag plaatsgevonden.

Voorzichtig kunnen we na het analyseren van deze interviewvraag concluderen dat het overgrote deel van de respondenten, met name de respondenten van

middelbare leeftijd, van mening zijn dat de Nederlandse deelname aan de oorlog in Irak en de hulp bij de wederopbouw in Afghanistan leiden tot een grotere kans op een terroristische aanslag in Nederland dan wanneer Nederland hier niet bij betrokken was geraakt. Er tekent zich hier geen noemenswaardig verschil af tussen mannen en vrouwen, maar zoals al eerder aangegeven wel met betrekking tot leeftijd. Met name ouderen hebben deze vraag relatief veel ontkennend beantwoordt, terwijl vooral volwassenen deze vraag het meest bevestigend beantwoorden. Jongeren zijn wat verdeeld, maar neigen toch meer naar het bevestigend beantwoorden van deze vraag.

In het nu volgende gedeelte zal de vraag naar de tevredenheid onder de burgers - met betrekking tot de manier waarop de Nederlandse overheid omgaat met de dreiging van terrorisme - centraal staan.

Uit de interviews blijkt dat sommige ouderen, vanwege het feit dat zij weinig of geen tv kijken, het idee hebben van zichzelf dat zij bijvoorbeeld bekendmakingen van beleid of promotiespotjes missen. Een 78-jarige meneer houdt er een wat andere mening op na:

“Naar mijn idee doet de Nederlandse overheid niet veel. Ik heb een poos geleden wel van die spotjes op tv erover gezien maar ik zie weinig van deze acties terug.”

Een 44-jarige vrouw oordeelt over de manier van optreden kort na '9/11':

“Maar destijds vond ik het allemaal wel wat overdreven. Ik vind het belachelijk als je een reclame ziet met de tekst: “zie je iets verdachts, waarschuw een RET-medewerker”. Wat kunnen die nou doen? Die gaan ons echt niet redden.”

Verschillende respondenten, ongeacht leeftijd of geslacht, zijn van mening dat zij het beleid van de overheid in onvoldoende mate kunnen beoordelen. Enerzijds is bij een deel van de respondenten de oorzaak hiervoor dat zij zichzelf niet in staat achten dit beleid positief dan wel negatief te beoordelen, anderzijds is een deel van de respondenten van mening dat een groot deel van de maatregelen en operaties met betrekking tot terrorisme bewust geheim gehouden worden voor de burger. Een 30-jarige man zegt hierover het volgende:

“Wanneer bepaalde personen in de gaten gehouden worden of gearresteerd is dit gebaseerd op geheime bronnen die niet aan de burger kenbaar worden gemaakt. In de VS maakt men bijvoorbeeld gebruik van de zogenaamde kleurcodes, maar burgers weten niet waarop het afkondigen van een code is gebaseerd. Het is dus moeilijk oordelen, maar de Nederlandse overheid onderneemt in ieder geval wel actie. En tot op heden heeft er nog geen grote aanslag plaatsgevonden.”

De meningen lopen uiteen over de vraag of de overheid door bekendmaking van (beleids)maatregelen angst inboezemt onder de burgerbevolking. Anderen zijn juist van mening dat de overheid bewust zoveel mogelijk stilhoudt, om toenemende angstgevoelens te voorkomen.

Een enkele respondent is van mening dat er door sommige dingen, bijvoorbeeld het benadrukken dat iedere burger alert moet zijn op verdachte situaties, haat wordt gezaaid.

Een 22-jarige man is van mening dat er vanwege de terroristische dreiging een wetswijziging doorgevoerd zou moeten worden. De respondent zegt hierover het volgende:

“Het OM wil van alles doen met verdachten alleen de wet houdt ze vaak tegen. Ze kunnen bijna niets doen. De wet moet veranderen om echt wat te kunnen betekenen. Er moet rekening gehouden worden met het feit dat er een nieuwe vorm van misdaad is gekomen. Daar moet de wet op worden aangepast.”

Een 48-jarige vrouw heeft - met betrekking tot wetswijzigingen - een vergelijkbaar standpunt ingenomen. Zij zegt in het interview het volgende:

“Bij een arrestatie is men zo weer vrij. Zelfs het denken over een aanslag plegen zou al strafbaar moeten zijn naar mijn idee.”

Een andere 21-jarige man vindt dat zolang er geen terroristische aanslag plaatsvindt, mensen niet ontevreden mogen zijn over het optreden van de overheid. Deze respondent is van mening dat de overheid voldoende maatregelen neemt. Een 28-jarige respondente spreekt deze bewering tegen. Nadat zij de recentelijk uitgezonden Duitse documentaire over de moord op Theo van Gogh gezien heeft is zij van mening dat de Nederlandse overheid en de AIVD met betrekking tot het niet voorkomen hebben van deze moord verwijten te maken zijn.

Het laatste citaat wat wij in dit onderdeel vermelden is afkomstig van een 23-jarige mannelijke respondent. Hij is absoluut ontevreden over het optreden van de Nederlandse overheid en het gedrag van politici. Zijn mening luidt als volgt:

“Politici maken gebruik van mensen en spelen in op hun angstgevoelens ten behoeven van hun eigen gewin/macht. Zij bestrijden hiermee niet de oorzaak van het terrorisme, maar slechts symptomen. Terroristische daden komen voort uit leed bij de terroristen zelf, daar heeft de politiek geen oog voor.”

❖ Uit het bovenstaande is kort gezegd het volgende te concluderen:

Na het afzonderlijk bestuderen van alle interviews kunnen wij voorzichtig concluderen dat het grootste deel van de respondenten, zij het geen overtuigende meerderheid, vertrouwen heeft in de manier waarop de

Nederlandse overheid omgaat met de dreiging van terrorisme. Er wordt in enkele gevallen gesproken van het feit dat de Nederlandse overheid een ander primair doel zou hebben dan haar burgerbevolking te beschermen. In het geheel gezien is het merendeel van mening dat de Nederlandse overheid er alles aan zal doen om haar bevolking te behoeden voor een terroristische aanslag, en dat dit veelal, voor zover dit in te schatten is door burgers, gebeurt op een verstandige en veilige manier.

De invloed van de media (vragen 11 & 25)

Uit vraag 11 blijkt hoeverre de respondenten vinden dat de media invloed hebben.

Er is een onderscheid te maken tussen de oudere respondent, de volwassen respondent en de jongere respondent (zie ook de verklaring voor respondenten keuze paragraaf 4.3). Deze verdeling wordt ook aangehouden bij het analyseren van deze subvraag.

Als je kijkt naar de groep ouderen dan valt er het volgende te zeggen. Van de vijf oudere respondenten beantwoorden er drie de vraag met een stellig 'ja'. Drie zijn dus van mening dat de media wel degelijk invloed heeft op angstgevoelens onder de bevolking. Daarentegen vullen ze bij deze vraag aan dat het ook zeer zeker invloed heeft op henzelf. Ze *denken* niet alleen dat het invloed heeft op de bevolking, ze zijn er zelf het bewijs van. Dit komt omdat ze zelf dagelijks de gevolgen ervaren van het bang zijn.

Er zijn ook ouderen die vinden dat de media juist helemaal geen invloed hebben. Argumenten die hiervoor genoemd worden zijn onder andere dat de media toch niets te vertellen hebben. Ze zouden geen macht hebben en niets voor de bevolking doen. Dus kunnen ze ook geen invloed hebben. Deze respondenten vatten de vraag meer in het algemeen op dan specifiek voor hun eigen persoon.

Onder de ouderen is geen onderscheid te maken tussen geslacht. Vrouwen denken niet vaker dat de media invloed hebben dan de mannen of andersom. Kijk je naar de vraag of dat politici invloed hebben op angstgevoelens is het zelfde patroon waar te nemen. Er is slechts één uitzondering. Er is één meneer die van mening is dat de media géén invloed hebben, maar politici wel. Tachtig procent van de ondervraagden vindt dat politici invloed hebben.

"Ik denk dat het wel mogelijk is. Om mij heen hoor ik veel angstige geluiden, vooral van dames op leeftijd die alleen maar de slechte berichten horen. Ook mijn vrouw laat zich daar snel door van slag brengen, zo had zij bij het inzetten van die reclamespotjes zoiets van "zie je wel, het is in aantocht."

Veel ouderen hebben toch nog een soort van aanzien voor politici. Zij zijn dan ook van mening dat politici wel degelijk invloed uitoefenen, ze hebben immers heel veel macht.

Bij de vraag of media invloed hebben was er geen verschil in geslacht, bij deze vraag is wel een verschil tussen geslacht waar te nemen. Hier vinden alle mannen dat politici invloed hebben. Bij de vrouwen was er één uitzondering. Die vond per definitie niet dat ze iets zinnigs te zeggen hadden. Laat staan dat ze invloed zouden hebben. Deze respondent drukte het wellicht ietwat onhandig uit, maar het kwam er op neer dat politici niets konden en allemaal dom waren. Ze zouden nooit weten waar ze over praten en ruzie maken om niets. Dat wekte bij deze vrouw totaal geen vertrouwen.

“Nee hoor, die gasten weten ook niet waar ze over praten. Dus ze kunnen ons ook niet zo beïnvloeden. Die mensen trekken me niet, ze maken ruzie om niets.”

De algemene conclusie van bovenstaand stukje over ouderen is dat ouderen zich laten beïnvloeden door zowel de media als politici. Ouderen zijn dus beïnvloedbaar.

Er is geen verschil waar te nemen tussen mensen die vaak reizen of die weinig reizen. Je kunt dus niet zeggen dat frequentie van invloed is op de beantwoording van deze vraag.

Bij de volwassenen is het volgende patroon waar te nemen.

Er zijn er slechts twee respondenten die van mening zijn dat de media geen invloed hebben. Eén respondent is erg recht voor zijn raap. In zijn beantwoording komt veel “bullshit” voor en moeten we met z’n allen niet zo raar denken. Een argument wat vaak naar voren komt is ook weer dat ze de media totaal geen macht hebben en niets kunnen waarmaken. Waarom zouden zij zich dan laten beïnvloeden door deze media.

Opvallend is hier dat sommige wel zeggen dat de media invloed hebben, alleen dan niet op zichzelf. Zij schuiven de invloed af op anderen. Mensen die bijvoorbeeld al angstig zijn kunnen nog banger worden door de media. Maar in een normale situatie, en daad zittingen veel respondenten volgens zichzelf in, hebben de media geen invloed.

“Nee, ik zelf niet. Ik kan me wel voorstellen dat mensen die zich al onveilig voelen, dit wordt versterkt door de media. Het kan mensen dus beïnvloeden.”

Verder zijn er twee personen die zeggen dat de media zeker wel invloed hebben, alleen ze merken het niet zo. Het gaat meer onbewust. Je staat er niet bij stil en juist dan neem je dingen over. Deze respondent komt na lang nadenken met dit antwoord. In eerste instantie wilde zij antwoorden dat media

geen invloed hebben. Toen bedacht zij zich dat, als dat zo zou zijn, de media allang 'uitgestorven' zouden moeten zijn. Dus moet het bijna wel zo zijn dat de media onbewust invloed hebben op de bevolking.

Bij zowel de vrouwen als de mannen is er één persoon die te melden geeft totaal geen invloed van de media te ontdekken. Er zit dus geen opmerkelijk verschil in geslacht. Wel zeggen vrouwen vaker een volmondig 'ja' dan mannen. Mannen hebben meer de neiging om hun 'ja' goed te praten door er iets aan toe te voegen zoals: 'onbewust' of 'alleen bij mij niet'.

Kijk je naar de vraag over de invloed van politici valt er op dat hier de mannen allemaal volmondig 'ja' zeggen, zonder er ook maar een aanvulling bij te doen. Hier is het juist de vrouw, ook al is het er maar één, die zegt dat politici geen invloed hebben. Dat ze eventueel iets kunnen bereiken komt juist door die media. Zij bepalen immers wat wordt uitgezonden.

De uiteindelijke conclusie van dit deel is dat ook de volwassenen in het algemeen worden beïnvloed of vinden dat de media de bevolking beïnvloeden. De grote minderheid denkt dat de media geen invloed hebben.

Ook hier is geen verschil op te merken in frequentie. Of de respondenten nu veel of weinig gebruik maken van het openbaar vervoer, het maakt niets uit voor het antwoord op de vragen.

Hoewel zowel de ouderen als de volwassenen een ongeveer gelijk aantal keer een 'nee' heeft geantwoord, was de respondentengroep bij de ouderen een stuk kleiner. Je kunt dus opmerken dat ouderen minder geneigd zijn zich te laten beïnvloeden door de media. Dit verschil is wel nihil.

Bij de categorie jongeren is er slechts één persoon die volmondig met een 'nee' antwoordt. De media zouden geen invloed hebben op hem. Juist omdat ze vaker berichten over personeelsleden dan over de gewone bevolking. Of dat de media invloed kunnen hebben op andere personen laat hij erbuiten. Hij doelt met deze vraag vooral op het feit dat de negatieve berichten in de kranten meestal niet de 'gewone' mens treft, maar altijd de uitzonderingen. Dit maakt dat hij geen invloed ervaart van de media.

De overige respondenten antwoorden allemaal met een 'ja', zij het dat een enkeling er bij bericht dat het niet om zichzelf gaat. Net als bij de andere categorieën is hier ook weer opvallend dat men de invloed van de media afschuift op anderen. De media hebben wel invloed, alleen zij laten zich er niet door leiden.

Op de vraag of dat politici angst kunnen zaaien onder de bevolking wordt grotendeels weer bevestigend geantwoord. Er zit hier alleen wel een groot verschil tussen de mannen en vrouwen. Bij de vrouwen zeggen ze allemaal 'ja', bij de mannen antwoorden er twee met een 'nee'. Ook hier zijn de respondenten die met een 'nee' antwoorden van mening dat alleen zij niet

beïnvloed worden. Alle andere mensen die worden dat wel. Ook zijn het hier weer de mannen die hun antwoord willen aanvullen met een 'ja maar niet bij mij'. De vrouwen geven vaker een volmondig 'ja'.

Dus ook bij de jongeren zouden we kunnen stellen dat het grote merendeel van mening is dat zowel de media als politici van grote invloed zijn op de angstgevoelens of veiligheid van het reizende publiek.

Vergelijkend met de ouderen en de volwassenen hebben gezien de grootte van de respondentengroep de ouderen een iets minder beïnvloedbaar karakter.

Verder is ook hier de frequentie weer van geen enkel belang. Mensen reageren niet anders op de vragen naarmate ze meer gebruik van het openbaar vervoer maken of andersom.

- ❖ Uit het bovenstaande is kort gezegd het volgende te concluderen:
 - Er is een klein verschil te ontdekken in leeftijdscategorie. Hoewel ouderen even vaak niet beïnvloedbaar zijn als de volwassenen en jongeren, toch kun je zeggen dat ouderen zich iets minder vaak laten beïnvloeden. Dit komt omdat de respondentengroep kleiner was. Ik ben wel van mening dat het een te verwaarlozen verschil kan zijn.
 - Er is ook weinig verschil te ontdekken tussen geslacht. Het enige opmerkelijke puntje is dat mannen vaak van mening zijn dat media wel degelijk beïnvloeden alleen: 'dat geldt niet voor henzelf'.
 - Er zijn een paar uitzonderingen te ontdekken die verschil aangeven in beantwoording tussen vraag 11 en 25. Het komt een enkele keer (vier maal) voor dat personen zeggen geen invloed van de media te ervaren maar wel van politici. Dit is dan vaak gebaseerd op het feit dat politici nog wel aanzien hebben. Zij worden nog belangrijk gevonden. Politici kunnen bij een enkeling nog enig aanzien verwachten.
 - De antwoorden op deze vragen zijn niet te verklaren uit de frequentie waarmee iemand reist. Deze komen namelijk overheen. Zowel mensen die veel reizen antwoorden met een 'nee' en met een 'ja' als mensen die weinig reizen.

Maatregelen om veiligheid te waarborgen of aan te scherpen (vragen 21, 22 en 28)

Over het algemeen wordt er positief gereageerd onder de ouderen op het voorstel om extra maatregelen te treffen om terrorisme te kunnen voorkomen, ook als dat een inbreuk op de privacy zou betekenen, zowel bij de oudere mannen als bij de oudere vrouwen.

Ook bij de volwassenen zijn deze reacties in meerderheid aanwezig.

“Ik ben voorstander. Ik zou het niet erg vinden, ik heb namelijk toch niets te verbergen. Je moet gewoon niets bij je dragen. Dan maakt het ook niets uit als ze je controleren”.

Opvallend is dat veel respondenten laten vallen dat zij niets te verbergen hebben en dat dit dan de voor hen moverende reden achter hun antwoord is voor invoering van deze maatregelen.

Bij jongeren wordt er zowel positief als negatief gereageerd op de diversiteit van de door ons als voorbeeld genomen maatregelen. De jongeren zijn vóór de veiligheid, ook als dat de privacy in de weg zou staan (net als de ouderen en de volwassenen), zo reageerde een 23-jarige man met ‘ik ben voorstander, als je niets te verbergen hebt, heb je ook niets te vrezen’.

Maar de jongeren zijn tegenstander van fouilleren (een voorbeeld dat wij aan hebben gedragen in de gesprekken). Zij geven aan dat dit lange rijen kan geven en dat er een gevoel van discriminatie kan ontstaan. Een 22-jarige vrouw gaf aan dat deze vorm van discriminatie wellicht extra geweld kan oproepen. Verder wordt er - meer dan bij de ouderen of volwassenen - aandacht gegeven aan de keerzijde van die extra maatregelen:

“Ik ben tegenstander. Ik ben zelf een keer lastiggevalven, onder het oog van cameratoezicht. Toen ik deze beelden op wilde vragen, kreeg ik te horen dat daarvoor toestemming van de rechter nodig is. Ik vind dus dat er niets concreet of nuttigs mee gedaan wordt, dus hoeven dat soort maatregelen ook niet uitgevoerd te worden”.

Tenslotte wordt er in het algemeen als keerzijde van de extra maatregelen opgemerkt dat wanneer het niet uiterst willekeurig gebeurt, er gevoelens van ongelijkheid of discriminatie kunnen ontstaan en dat dit niet de bedoeling ervan kan zijn.

De mensen die zich al veilig voelden, zeggen dat deze extra maatregelen voor hen geen baat zullen hebben. Maar zij zouden zich wel voor kunnen stellen dat dit bij anderen wel kan helpen. Zoals een 26-jarige man die aangeeft dat hij zelf niet angstig is, dus dat de maatregelen voor hem zelf niet nodig zijn, maar hij denkt wel dat de ouderen zich een stuk veiliger zouden voelen door de extra maatregelen.

Maar er zijn ook reacties die deze maatregelen juist als beangstigend gaan ervaren, zoals onder andere een 22-jarige man opmerkt:

“Ja, misschien draagt het wel bij, maar het is ook dubbel; want je wordt wel elke keer met je neus op de feiten gedrukt. Daar wordt je misschien wel weer banger van. Het is moeilijk”.

Door de invoering zouden de mensen die zich onveilig voelen, zich niet veiliger gaan voelen; zo gaven de mensen die zich onveilig voelen aan. Uitspraken als 'ik blijf toch op mijn hoede' en 'misschien gebeurt er wel niets met die extra camerabeelden' zijn veelvoorkomend.

De paradox die hier aanwezig is, is dat men over het algemeen voor de invoering van extra maatregelen is, maar men de effecten ervan dus op nihil stelt of juist als onrustmakend beoordeelt.

Men denkt dat het voor anderen wel zal helpen, maar dat het voor hen zelf bijvoorbeeld niet nodig is. Er werd weinig geantwoord in de zin die je verwacht (na het concluderen dat men voornamelijk voor extra maatregelen is): 'voor mij zal het helpen mij veiliger te voelen'.

Bij het aandragen van suggesties ter verbetering van de veiligheid in het openbaar vervoer, zijn vooral de volwassenen erg happig op het verzinnen van oplossingen. Er worden allerlei maatregelen opgenoemd zoals het invoeren van de toegangspoortjes, voldoende licht op de perrons, praatpalen (laten staan), meer camera's, het verbieden van grote groepen jongeren, mensen van de RET in de informatiehokjes op de metroperrons en een door velen genoemde maatregel; namelijk het inzetten van meer conducteurs. Daarnaast noemde een 54-jarige vrouw het 'bieden van faciliteiten, zoals zorgen voor een infrastructuur zodat het openbaar vervoer niet overbevolkt raak'.

De ouderen blijven vooral bij de klassieke manieren van controle, namelijk meer conducteurs in het vervoermiddel zelf en op de perrons zodat er een gevoel van veiligheid wordt gecreëerd.

Bij de jongeren worden dezelfde soorten maatregelen genoemd (conducteurs in de vervoersmiddelen en op de perrons, meer camera's en de in te voeren poortjes bij de metro) maar er wordt ook vooral gelet op de werkelijke effecten die dat zullen hebben. Daar wordt wat negatief gereageerd:

"Hoe meer beveiliging, hoe groter de angst bij mensen wordt. In principe ligt het niveau van de beveiliging nu hoog genoeg. Ik vraag me af wat nieuwe en verscherpte maatregelen voor invloed zouden hebben op het geluk van mensen".

"De dingen die ik zou kunnen bedenken belemmeren je veel te veel. Het is niet haalbaar. Cameratoezicht is voor mij voldoende".

❖ Uit het bovenstaande is kort gezegd het volgende te concluderen:

Ouderen

Zowel mannen als vrouwen geven aan dat zij voorstander zijn van extra maatregelen tegen terrorisme.

De verbetering van de veiligheid kan worden behaald door extra controleurs en meer politie op straat, aldus de ouderen.

Volwassenen

Ook hier geldt (net als bij de ouderen) dat zowel mannen als vrouwen voorstander zijn van extra maatregelen tegen terrorisme.

De volwassenen geven veel suggesties ter verbetering van de veiligheid, zoals meer conducteurs, invoeren van de geplande toegangspoortjes, meer faciliteiten bieden om te reizen en meer veiligheid op de perrons door voldoende verlichting en de aanwezigheid van RET-personeel.

Jongeren

De jongeren zijn voor de veiligheid maar ze zijn tegen fouilleren omdat ze denken dat dit gevoelens van ongelijkheid kan brengen als dat niet uiterst zorgvuldig en zonder enige willekeur gebeurt.

De jongeren geven dezelfde soort suggesties ter verbetering van de veiligheid als de ouderen en volwassenen (toegangspoortjes, meer conducteurs) maar betwijfelen of deze acties de ervaren veiligheid daadwerkelijk ten goede zullen komen.

Algemene paradox: men is over het algemeen voorstander voor extra maatregelen, maar men schat de effecten (voor zichzelf) in op nihil of beoordeelt ze zelfs als onrustmakend.

V Conclusies en aanbevelingen

5.1 Conclusies

Dit hoofdstuk wijden wij aan de conclusies die voortkomen uit ons onderzoek en tevens doen wij enkele aanbevelingen. De conclusies zullen dienen tot beantwoording van de probleemstelling. Onze probleemstelling luidde als volgt:

“Bestaat er angst voor terrorisme onder de gebruikers van het openbaar vervoer in Rotterdam, en als die angst bestaat, hoe kan deze worden verklaard?”

Om deze probleemstelling te kunnen beantwoorden hebben wij een kwalitatief onderzoek uitgevoerd, waarbij wij in Rotterdam dertig respondenten geïnterviewd hebben. Hierbij waren de vragen gericht op het inzichtelijk maken van het onderwerp ‘angst voor terrorisme’. Dit heeft geleid tot eerdergenoemde analyses en stelt ons in staat de nu volgende conclusies te formuleren.

In het algemeen ervaren de respondenten de veiligheid in het openbaar vervoer als redelijk, maar met name volwassen en oudere vrouwen wijken af van deze tendens. Dit is grotendeels te verklaren vanuit het relatief grote onveiligheidsgevoel dat respondenten ervaren wanneer zij met de metro reizen. Andere oorzaken die kunnen leiden tot gevoelens van onveiligheid zijn het ervaren van angst voor andere mensen, bijvoorbeeld groepsvorming en luidruchtige mensen. Ook ervaringen van anderen kunnen, vooral bij vrouwen en ouderen (mannen en vrouwen), een bijrol spelen. Daarnaast zijn in het algemeen eigen ervaringen doorslaggevend.

Wanneer wij respondenten vroegen naar hun definiëring van terrorisme waren de antwoorden zeer divers en uiteenlopend. Wat opviel was dat de ouderen iets vaker een gevoelsmatig antwoord gaven en dat zowel de volwassenen als de jongeren een meer rationeel antwoord gaven.

Op de vraag of de respondenten wel eens angst voor terrorisme hebben gekend of van mening zijn dat er wel eens terrorisme is geweest in Nederland, wordt de volgende tendens zichtbaar: de frequentie waarmee de respondent reist is alleen van invloed op de jongeren. Hoe meer men reist, hoe minder angst men ervaart in het openbaar vervoer. Voor de andere twee groepen (volwassenen en ouderen) is er geen tendens waar te nemen met betrekking tot de frequentie waarmee men reist. Volwassenen ervaren in vergelijking met de andere twee groepen het meeste angst. Opvallend is dat deze angst vooral zichtbaar wordt nadat ze de officiële definitie van terrorisme hebben gehoord. Vrouwen geven aan meer angstig te zijn dan mannen.

Slechts enkelen laten hun reisgedrag daadwerkelijk beïnvloeden door de angst voor terrorisme die bij hen aanwezig is. Het overgrote deel wenst, en zet dit ook om in gedrag, zijn of haar reisgedrag niet door angst te laten beïnvloeden. Metrostation Zuidplein en Rotterdam Centraal Station worden genoemd als relatief gevaarlijk en als risicogebieden. Echter, het merendeel van de respondenten geeft aan dat wanneer zij hier moeten zijn, zij hun reisplan niet zullen wijzigen.

Ouderen zijn erg alert op onbeheerde bagage, maar doen dit niet uit angst voor aanslagen etc. maar om de medemens te helpen geen spullen te vergeten. Volwassen vrouwen die veel reizen zijn niet alert en volwassen vrouwen die niet veel reizen (denken) wel alert te zijn. Over het algemeen zijn de volwassen mannen wel alert op verdachte situaties. Van de jongeren is iedereen alert alleen geven de mannen aan minder met deze informatie te doen, bijvoorbeeld het melden ervan bij RET-personeel en dergelijke.

Als het om maatregelen om veiligheid te waarborgen of aan te scherpen gaat, is er een algemene paradox te vinden: men is over het algemeen voorstander voor extra maatregelen, maar verwachten geen effecten (voor zichzelf) en sommige beoordelen de maatregelen zelfs als verontrustend. Verder worden er interessante maatregelen aangevoerd om de veiligheid aan te scherpen, zoals het invoeren van de (geplande) toegangspoortjes bij de metro, extra verlichting op de perrons en het aanbieden van meer faciliteiten om te kunnen reizen.

Op de vragen of de media invloed hebben op de angstgevoelens kwam als antwoord een redelijk overeenstemmend beeld naar voren. Er is geen verschil te ontdekken tussen geslacht. Zowel mannen als vrouwen geven aan dat ze vinden dat media invloed hebben. Opmerkelijk is wel dat mannen vaak het volgende toevoegen: "media hebben wel invloed; alleen niet op mijzelf". Er is een klein verschil te ontdekken in leeftijdscategorie. Hoewel ouderen en jongeren bijna niet te beïnvloeden zijn, is de kans op vertekening in de groep van de ouderen iets groter. Dit vanwege het kleinere aantal geïnterviewden in de groep ouderen. Daardoor zou je heel voorzichtig kunnen zeggen dat jongeren zich wellicht iets sneller laten beïnvloeden. Maar dit is, naar onze mening, een te verwaarlozen verschil.

Met betrekking tot de Nederlandse inmenging in Irak en Afghanistan bestaat er een behoorlijke eensgezindheid over het feit dat de Nederlandse aanwezigheid de kans op een terroristische aanslag in Nederland vergroot. Wel geven verschillende respondenten aan de (inmiddels beëindigde) aanwezigheid in Irak als problematischer en risicovoller te beschouwen dan de aanwezigheid in Afghanistan.

Wanneer de respondenten hun mening moeten geven over de manier waarop de Nederlandse overheid omgaat met de dreiging van terrorisme zijn zij in het algemeen behoorlijk positief en tevreden. Er wordt door verschillende respondenten wel wat kritiek geleverd, maar de meerderheid spreekt van een nuchtere en veilige aanpak.

Ter besluit van deze paragraaf volgt de beantwoording van de probleemstelling. Na ons gedane onderzoek kunnen wij concluderen dat angst voor terrorisme tijdens het reizen met het openbaar vervoer in Rotterdam in de huidige situatie niet denkbeeldig is. Onder de respondenten geeft iedereen aan - uitzonderingen daargelaten - dat zij zich bewust zijn het risico van een terroristische aanslag. Het ervaren van deze angst voor een terroristische aanslag leidt echter, wat wij enigszins opmerkelijk vonden, bij een grote meerderheid van de respondenten niet tot aanpassing van hun reisgedrag.

Het bestaan van de angst kan met name verklaard worden door het kennis hebben genomen van reeds gepleegde aanslagen, zoals in New York en Londen. Ook berichtgeving in de media en de aandacht die aan terrorisme geschonken wordt door bijvoorbeeld politici zijn belangrijke verklarende factoren.

Voorts is de (inmiddels beëindigde) deelname aan de oorlog in Irak en - in kleinere mate - de hulp bij de wederopbouw in Afghanistan te interpreteren als een derde verklarende factor met betrekking tot het ervaren van angst voor terrorisme. Ten vierde zijn persoonlijke ervaringen en incidenten waarbij men betrokken was - zij het in mindere mate - te benoemen als een factor die kan leiden tot angstgevoelens. Als laatste blijkt dat vrouwen in het algemeen gesproken vaker angst voor een terroristische aanslag ervaren dan mannen.

5.2 Aanbevelingen

In de analyse van de onderzoeksgegevens zijn er dingen opgevallen die we hier niet ongenoemd willen laten. Het betreft adviezen van de respondenten om angst onder de reizende bevolking weg kunnen nemen. Deze adviezen en enkele eigen ideeën willen we hier graag voorstellen in de hoop een aantal nuttige aanbevelingen te kunnen leveren.

Ongeacht of een persoon zich er minder angstig door zou voelen; iedereen had wel een idee voor extra maatregelen die het openbaar vervoer nog veiliger zouden kunnen maken. Hier werden onder andere het cameratoezicht en meer conducteurs in de metro veelvuldig genoemd.

Maar ook extra verlichting in de omgeving van het vervoersmiddel zou ten goede komen aan de angstgevoelens. Deze bovenstaande maatregelen zijn heel direct terug te voeren op het openbaar vervoer zelf. Maar als we iets verder kijken dan het vervoersmiddel, wat kunnen we dan doen?

Ook zou het goed zijn om de media wat positievere berichten te laten melden. Veel van de berichten zijn nu meestal vrij negatief. Men verwacht dat als de media ook eens zou melden dat er iets goed gaat dat de angstgevoelens zouden afnemen. De nadruk leggen op wat er allemaal fout gaat wekt bij mensen angst op.

Tot slot zouden wij de politici willen adviseren geen misbruik te maken van hun macht en de angst van de stemmende burger. Veel ondervraagden zien de politici als onbetrouwbaar. Ze spelen in op de angst van de bevolking om zo meer stemmen te krijgen. Veel mensen vinden dat de politici weinig aan hun echte angst doen.

Uiteraard kunnen wij niet met garantie zeggen dat deze maatregelen de angst onder de bevolking zullen laten afnemen. Wél kunnen wij zeggen dat 'wie niet waagt wie niet wint'. Alle angst die kan worden weggenomen is mooi meegenomen. Bovendien blijkt uit de analyse dat veel respondenten extra maatregelen zien als een goede oplossing. Zij zijn ook van mening dat dit zou kunnen helpen.

Noten

¹ Naar aanleiding van onze bekendmaking van ons onderwerp, kwam dhr. Van Kooten met gegevens van een door hem gedaan onderzoek onder reizigers naar reisgedrag met het openbaar vervoer (zie de literatuurlijst). Er is onder andere aandacht besteed aan het doel, het tijdstip en de frequentie van het reizen en met welke tramlijnen dit gebeurt door de reizigers. Dit RET-bestand hebben wij gebruikt voor ons onderzoek.

² Dhr. Van Kooten heeft in een eerder kennismakingsgesprek aangegeven dat dit de cijfers zijn van het bekijken van de videotapes bij het gebruik van cameratoezicht. Dit is in een eerder onderzoek van dhr. Van Kooten naar voren gekomen.

³ In het tweede collegejaar (2005 - 2006) hebben wij, samen met drie andere studenten, een kwantitatief onderzoek gedaan voor het vak Leeronderzoek I. Gegevens uit dit onderzoek hebben wij gebruikt in dit onderzoek. De resultaten staan kort geformuleerd in bijlage 2.

Literatuurlijst

Box, L. (2002).

Antwoord op terrorisme. VN Forum 2002.

Fokkema, M. & M. Wevers (2006).

Terrorisme in de stad. Angora 2006.

Kamalick, J. (2006).

Al Qaeda said to focus on oil, gas & petchem targets. ICIS Chemical Business Americas 2006.

Keller, C. (2005).

Calamiteitenoefening met metro. Nederlands Vervoer 2005, volume 57.

Lerner, J.S. & R.M. Gonzalez & D.A. Small & B. Fischhoff (2003).

Effects of fear and anger on perceived risks of terrorism: a national field experiment. Psychological Science 2003, volume 14.

Mansvelt Beck. J. (2006).

Terrorisme en overheidsingrijpen. Agora 2006.

Melik, R. van & J. van Weesep (2006).

Terrorismebestrijding of criminaliteitspreventie? Agora 2006.

Prewitt, K. & E. Alterman & A. Arato & T. Pyszczynski & C. Robin & J. Stern (2004).

The Politics of Fear after 9/11. Social Research 2004, volume 71.

Rozendaal, G. (2004).

Rotterdam zet de toon voor beveiliging in Europa. Transport & Logistiek 2004.

Stolwijk, S.A.M. (2004).

Terrorisme zonder tegenspraak. Delikt en Delikwent 2004, volume 34.

Walker, M. (2001).

A brief history of terrorism. Europe 2001.

Overig

Dale, van, Woordenboek.
Zoekbegrippen 'angst' en 'terrorisme'.

Kooten, G. van (2005).
Veiligheid op de rails. De monitoring van de gedifferentieerde inzet van de conducteur op de tram in Rotterdam.

Schinkel, W. (2006).
College 'terrorisme' op 20/11/2006

Slagmolen, N. & L. van Duin & E. Bakelaar & H. van Rooijen & N. van Holt & J. Stam (2006).
Leeronderzoek I, Sociologie, Bachelor 2.

Bijlagen

Bijlage 1: Interviewvragen

Deel 1

1. Reist u met het openbaar vervoer in Rotterdam?
2. Wat is uw leeftijd?
3. Wat is uw woonplaats?
4. Hoe vaak reist u met het openbaar vervoer?
5. Van welke soorten openbaar vervoer maakt u dan gebruik (metro, bus, tram, trein)?
6. Wat is het doel waarvoor u reist met het openbaar vervoer (werk, ontspanning, school, etc.)?
7. Op welk(e) tijdstip(pen) reist u voornamelijk met het openbaar vervoer?

Deel 2

8. Hoe ervaart u de veiligheid in het openbaar vervoer?
9. Ervaart u onveiligheid tijdens het reizen met het openbaar vervoer (op het station/bij de halte/het perron, en/of in het vervoermiddel zelf)?
10. Kunt u oorzaken aanwijzen waardoor u zich onveilig voelt?
11. Hebben de media invloed op dit gevoel van onveiligheid?
12. Is dit beeld ontstaan door persoonlijke negatieve ervaringen of negatieve ervaringen van iemand anders?

Deel 3

13. Op welke manier zou u terrorisme willen omschrijven/definiëren?
14. Uitgaande van deze omschrijving/definitie, ervaart u dan wel eens angst voor terrorisme tijdens het reizen met het openbaar vervoer in Rotterdam?
15. Op welke manier ervaart u die angst?
16. Hoe uit die angst zich?
17. Hoe vaak ervaart u dat soort gevoelens van angst?
18. Beïnvloedt het uw reisgedrag?
19. Bent u alert op zogenaamde verdachte situaties, bijvoorbeeld onbeheerde bagage?

Deel 4

Hier geven wij de definitie van terrorisme zoals wij die omschreven hebben in de scriptie:

"The term 'terrorism' means premeditated, politically motivated violence perpetrated against non-combatant targets by sub-national groups or clandestine agents, usually intended to influence an audience".

Vertaald:

"De term 'terrorisme' betekent het uitvoeren van bij wet verboden geweld dat met voorbedachten rade en vanuit politiek gedachtegoed gepleegd wordt door subnationale groepen of geheim opererende personen, gericht op niet strijdende doelen, met meestal het doel om een publiek (de burgerbevolking) te beïnvloeden.

20. Uitgaande van deze definitie, bent u dan van mening dat Nederland de afgelopen jaren terrorisme heeft gekend?
21. Bent u voor- of tegenstander van extra maatregelen om terrorisme te voorkomen, ook als dit een inbreuk op uw privacy betekent (bijvoorbeeld toename cameratoezicht, het recht van medewerkers van de RET om naar uw legitimatie te vragen, preventief fouilleren voordat men toegang tot het openbaar vervoer verkrijgt)?
22. Als deze maatregelen uitgevoerd zouden worden, zou dit dan bij u tot een afname in het ervaren van angstgevoelens leiden?
23. Bent u van mening dat de Nederlandse deelname aan de oorlog in Irak (die deelname is inmiddels beëindigd) en de hulp bij de wederopbouw in Afghanistan de kans op een terroristische aanslag in Nederland vergroten?
24. Bent u tevreden over de manier waarop de Nederlandse overheid omgaat met de dreiging van terrorisme?
25. Is het volgens u mogelijk dat omdat bewindspersonen - bijvoorbeeld politici - aandacht aan terrorisme besteden, er onder de bevolking in toenemende mate angstgevoelens ontstaan voor een terroristische aanslag?
26. Zijn er bepaalde tijdstippen/lijnen/stations/trajecten die u liever mijdt omdat u daar een groter risico op een aanslag verwacht of waar u een groter gevoel van angst ervaart dan op andere plaatsen?
27. Hebben de aanslagen op het openbaar vervoer in Londen en Madrid (evt. toelichten) bij u geleid tot een toename van angstgevoelens tijdens het reizen met het openbaar vervoer?
28. Heeft u suggesties wat betreft het verbeteren van de veiligheid in het openbaar vervoer?

NB: Wanneer een respondent al in het begin aangeeft dat hij of zij zich (altijd) veilig voelt tijdens het reizen met het openbaar vervoer in Rotterdam, zullen wij vragen of de respondent:

- zijn of haar redenen kan geven waarom hij of zij geen angstgevoelens ervaart;
- dit 'opvallend' is omdat media en politiek veel aandacht besteden aan de mogelijkheid/kans op een aanslag. Er wordt vaak gesproken in termen als: "het is niet de vraag *of* er een aanslag plaats zal vinden in Nederland, maar *wanneer* een aanslag plaats zal vinden in Nederland".
- wij zullen hierbij niet insinueren dat iedereen zich tegenwoordig onveilig zou *moeten* voelen, het is de oorspronkelijke mening van de respondent die telt.

Bijlage 2: Resultaten uit Leeronderzoek 2006

Homals

Conclusie van Homals, leeronderzoek 2006

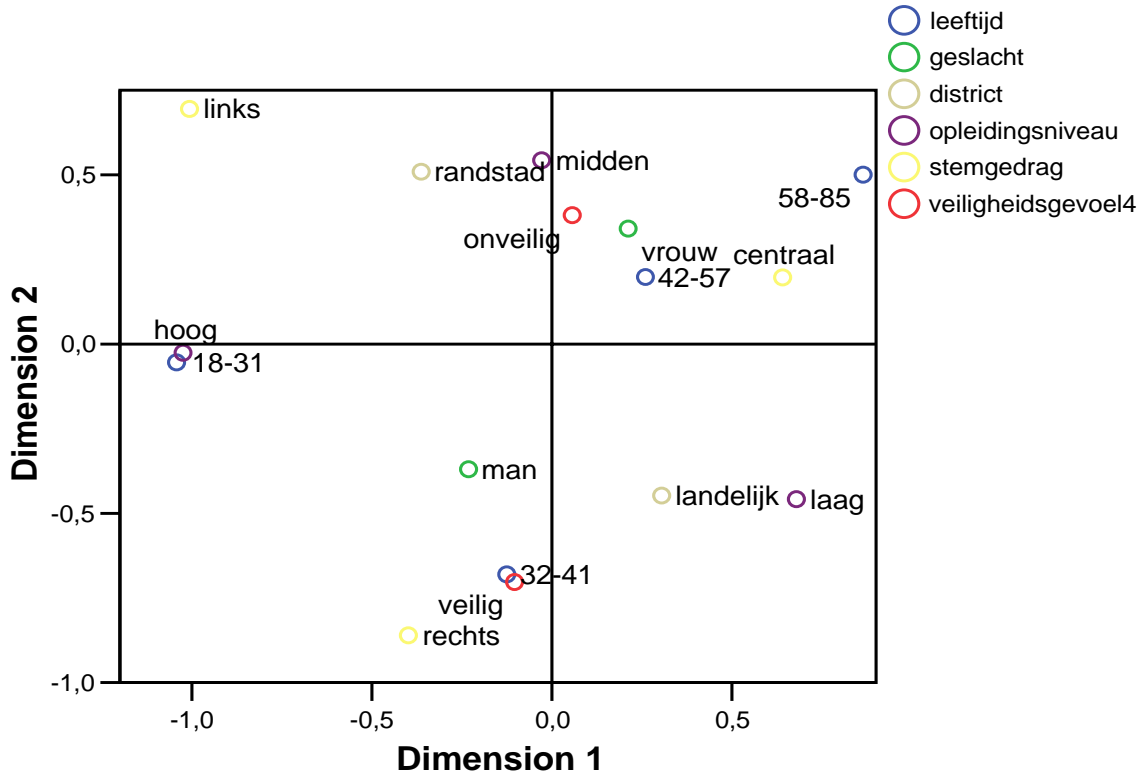
Wij zijn van mening dat er geen enkele variabele gemist kan worden in de Homals analyse, daarom hebben wij er geen één uitgehaald. De variabelen worden vrijwel allemaal weergegeven in clusters, waardoor we deze er in moeten laten zitten, omdat het anders niet meer zou kloppen.

Onze conclusies wat betreft de Homals analyse zijn:

- 1) Leeftijd: De leeftijdscategorie van 32-41 voelt zich het veiligst. Boven deze grens gaat men zich alleen maar onveiliger voelen. De jeugd valt hier tussenin.
- 2) Geslacht: Mannen voelen zich veiliger dan vrouwen.
- 3) District: Mensen in rurale gebieden voelen zich over het algemeen veiliger dan inwoners van urbane gebieden.
- 4) Opleidingsniveau: Laag opgeleiden voelen zich het meest veilig. Hoog opgeleiden vallen ertussenin en midden opgeleiden voelen zich heel onveilig.
- 5) Stemgedrag: Het is duidelijk dat mensen die rechts stemmen zich veiliger voelen dan mensen die links stemmen.
- 6) Opleidingsniveau & politieke voorkeur: Hoe lager men opgeleid is hoe rechtser men stemt.

Er zijn twee clusters te herkennen in de Homals analyse; een groep van vrouwen in de leeftijdscategorie van 42-57, wonend in de Randstad met een gemiddeld opleidingsniveau en een centraal stemgedrag die zich over het algemeen onveilig voelen en een groep mannen in de leeftijdscategorie van 32-41, wonend in de landelijke gebieden met een laag opleidingsniveau en een rechts stemgedrag die zich over het algemeen het veiligst voelen.

Quantifications

Bijlage 3: Belangrijkste tabellen uit SPSS analyse

Tabel 1: Percentage gebruikers openbaar vervoer opgesplitst naar geslacht

			GESL		Total
			Man	Vrouw	
FREQ	Minder dan 1	Count	42	71	113
	keer per maand	% within GESL	4,0%	4,0%	4,0%
	1 t/m 3 keer	Count	72	167	239
	per maand	% within GESL	6,9%	9,3%	8,4%
	1 t/m 4 keer	Count	211	412	623
	per week	% within GESL	20,1%	23,0%	21,9%
	5 of meer keer	Count	723	1144	1867
	per week	% within GESL	69,0%	63,8%	65,7%
Total	Count	1048	1794	2842	
	% within GESL	100,0%	100,0%	100,0%	

Tabel 2: reisgedrag in de ochtendspits gespecificeerd naar leeftijd

		LEEFT				Total
		t/m 25 jaar	26 t/m 45 jaar	46 t/m 64 jaar	65 jaar of ouder	
T1	Count	870	430	222	127	1649
	% within LEEFT	54,6%	49,7%	52,7%	92,7%	54,7%
1	Count	723	436	199	10	1368
	% within LEEFT	45,4%	50,3%	47,3%	7,3%	45,3%
Total	Count	1593	866	421	137	3017
	% within LEEFT	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Opmerking: T1=ochtendspits 6.30-9.00

Tabel 3: reisgedrag in daluren overdag gespecificeerd naar leeftijd

		LEEFT				Total
		t/m 25 jaar	26 t/m 45 jaar	46 t/m 64 jaar	65 jaar of ouder	
T2	Count	690	449	202	25	1366
	% within LEEFT	43,3%	51,8%	48,0%	18,2%	45,3%
1	Count	903	417	219	112	1651
	% within LEEFT	56,7%	48,2%	52,0%	81,8%	54,7%
Total	Count	1593	866	421	137	3017
	% within LEEFT	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Opmerking: T2=daluren overdag 9.00-16.00

Tabel 4: reisgedrag in de avondspits gespecificeerd naar leeftijd

		LEEFT				Total
		t/m 25 jaar	26 t/m 45 jaar	46 t/m 64 jaar	65 jaar of ouder	
T3	Count	855	481	234	119	1689
	% within LEEFT	53,7%	55,5%	55,6%	86,9%	56,0%
1	Count	738	385	187	18	1328
	% within LEEFT	46,3%	44,5%	44,4%	13,1%	44,0%
Total	Count	1593	866	421	137	3017
	% within LEEFT	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Opmerking: T3=avondspits 16.00-19.00

Tabel 5: reisgedrag vroeg in de avond gespecificeerd naar leeftijd

		LEEFT				Total
		t/m 25 jaar	26 t/m 45 jaar	46 t/m 64 jaar	65 jaar of ouder	
T4	Count	1231	730	360	119	2440
	% within LEEFT	77,3%	84,3%	85,5%	86,9%	80,9%
1	Count	362	136	61	18	577
	% within LEEFT	22,7%	15,7%	14,5%	13,1%	19,1%
Total	Count	1593	866	421	137	3017
	% within LEEFT	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Opmerking: T4=vroeg in de avond 19.00-21.30

Tabel 6: reisgedrag laat in de avond gespecificeerd naar leeftijd

		LEEFT				Total
		t/m 25 jaar	26 t/m 45 jaar	46 t/m 64 jaar	65 jaar of ouder	
T5	Count	1351	773	384	132	2640
	% within LEEFT	84,8%	89,3%	91,2%	96,4%	87,5%
1	Count	242	93	37	5	377
	% within LEEFT	15,2%	10,7%	8,8%	3,6%	12,5%
Total	Count	1593	866	421	137	3017
	% within LEEFT	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Opmerking: T5=laat in de avond, na 21.30